

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

4 • 2015

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
295 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 35 kr.
Særnumre 45 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev
Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Ove Kirketerp
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Mohrdieck Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Cathrines og Christians liv med 'Den store Krig' 131

Krigens vanvid kom til at præge livet for Egon Laugesens bedsteforældre, Catharina og Christian Konstmann. Christian var en af de mange, der blev sendt til fronten i de tidlige augustdage 1914. Egon Laugesen har set på livet i de fire år, som den formede sig ifølge feltposten hjem.

Anna Mosegaard og kvindernes valgret i Tyskland 140

Anna Mosegaard, f. Sachse (1881-1954) var en af de tidligst politisk aktive kvinder i Haderslev. Overinspektør ved Museum Sønderjylland, Lennart S. Madsen, tegner et portræt af en kvinde med et stærkt engagement for kvindesagen og de svagest stillede i samfundet.

Sydslesvigske madeleinekager - om Rolf Erbsts Barakkerne 147

Hvorfor skriver vi erindringer og lokalhistorie? I 2012 udgav Rolf Erbst sine erindringer 'Barakkerne' om sin barndom i Flensborg. Bogen har givet museumsinspektør Kim Furdal, Museum Sønderjylland, anledning til at gøre nogle overvejelser om vores forhold til fortiden.

Set og sket i Grænselandet 153

Har det danske mindretal sejret sig ihjel? H.E. Sørensen stiller spørgsmålet efter karaktererne ved de to sydslesvigske gymnasier igen er blevet ligestillet med andre danske gymnasier. Dette og andet bliver kommenteret af H.E. Sørensen i grænselandskronikken for januar kvartal.

Bognyt 162

Det sker - i Museum Sønderjylland 164

Bagsiden om forsiden 168

I Danmark fik kvinderne stemme- og valgret med den nye grundlov i 1915, mens man i Sønderjylland måtte vente til 1919. Kim Furdal fortæller om de første valg i Sønderjylland med deltagelse af kvinder.

Forsidebilledet: Det tyske Socialdemokratis valgplakat fra valget til den tyske rigsdags grundlovgivende forsamling 19. januar 1919. Plakaten er tegnet af Fritz Gottfried Kirchbach (1888-1942).

Illustration: Friedrich-Ebert-Stiftung, Wikimedia Commons.

Cathrines og Christians liv med 'Den store Krig'

Af Egon Laugesen

Sidste år var det 100-året for udbruddet af Første Verdenskrig også kaldet 'Den store krig'. Mere end 26.500 unge sønderjyske mænd måtte drage i krig for Det Tyske Kejserrige. De gjorde det modvilligt for ikke at miste retten til hjemstavnen i tilfælde af tysk sejr. Krigens vanvid kom til at præge livet for Egon Laugesens bedsteforældre, Catharina og Christian Konstmann. Christian var en af de mange, der blev sendt til fronten i de tidlige augustdage 1914. Egon Laugesen har set på livet i de fire år, som den formede sig ifølge feltposten hjem.

Bedstemor og bedstefar

CATHARINA (Cathrine) blev født Matzen i Fårhus ved Bov i 1889. Her bestyrede faderen, Claus Friedrich Matzen, i mange år postekspeditionen. Der var ti børn i hjemmet. Begge forældre stammede fra Bov.

Christian blev født i Borg ved Bredebro i 1888, hvor faderen havde en mindre landejendom. Christian fortæller: "Vi var elleve søskende i mit hjem. Da en søster i 1897 blev gift i Øster Højst, kom jeg derhen og hjalp i bedriften. I 1902 kom jeg hjem igen og blev konfirmeret i 1903. Fra 1903 til 1906 var jeg i smedelære, og derefter arbejdede jeg som svend et par år".

1908-10 aftjente Christian sin værnepligt ved Infanteriregiment 129 i Graudenz, som dengang var en del af Preussen, i dag Grudziads, en by 100 km syd for Gdansk i Polen.

"Jeg blev hjemsendt med 'Führung befriedigend' [opførelse tilfredsstillende], men kompagnichefen ville alligevel ikke give mig hånden til afsked, og det synes jeg egentlig godt, han kunne have gjort".

I sommeren 1911 var Christian på beslagskole i Slesvig. I maj 1912 blev Cathrine og Christian gift i Møgel-tønder Kirke. De købte en smedeforretning i Sønderbyen og byggede et nyt hus. Deres første barn, Bothilde, blev født året efter. Fremtiden tegnede lys og lykkelig på trods af krigsrygter ude i Europa.

Så var freden forbi

Da den østrig-ungarske tronfølger Franz Ferdinand blev skudt i Sarajevo den 28. juni 1914, var det gnisten, der antændte en krudttønde. Den 31. juli kl. 19 blev Tyskland sat i krigstilstand, og den følgende dag erklærede Tyskland krig mod Rusland.

Den udøvende myndighed overgik til militæret. Der var forbud mod at offentliggøre troppebevægelser, der var indskrænkninger i rejsefrihed, post og telegrafi. Danske møder blev forbudt og danske ledere arresterede.

Den 6. august udsendte kejser Wilhelm et opråb til hær og flåde. Han sluttede det med denne patetiske salut: "Tænk på vor store berømmelige fortid. Betænk, at I er tyskere. Gud hjælpe os!"

Den 4. august 1914 blev Christian indkaldt til infanteriregiment 4/86 i Flensborg. Cathrine var gravid på dette tidspunkt. "Vi er hjemme inden

jul", blev der sagt, men Christian så først sin familie igen 4 1/2 år senere. Tre af Christians brødre måtte også med i krigen, en af dem faldt og to andre endte i fangeleje i hhv. England og Rusland. Også et par af Cathrines brødre måtte af sted. Som så mange andre sønderjyske familier blev den hårdt ramt af krigen. Allerede den 7. august rykkede regimentet til Aachen. Som en del af den første tyske armé drog Christian ind i Belgien.

Cathrine havde ingen muligheder for at drive smedeforretningen videre, så hun flyttede sammen med datteren til sine forældre i Fårhus. Senere lykkede det hende at leje huset i Møgeltpønder ud. De indkaldtes hustruer og deres børn fik et mindre be-

løb om måneden. I sommerhalvåret seks mark og om vinteren ni mark. Snart var der mangel på alt. De første rationeringer kom i begyndelsen af 1915.

På vej mod Marne

Christian skriver: "I mit militærpas står, at jeg har været med i kampene ved Lüttich (Liege) 12.-14. august, ved Mons 23.-25. august, ved Chateau Thierry 3. september og i Marneslaget ved Esternay 6.-7. september 1914".

Angrebsplanerne på Frankrig via Belgien havde længe været en del af de tyske strategier. Liege var et trafikknudepunkt. Byen var omgivet af en række godt befæstede forter. I de tyske planer forudså man, at erobrin-

Cathrine fotograferet som konfirmand.

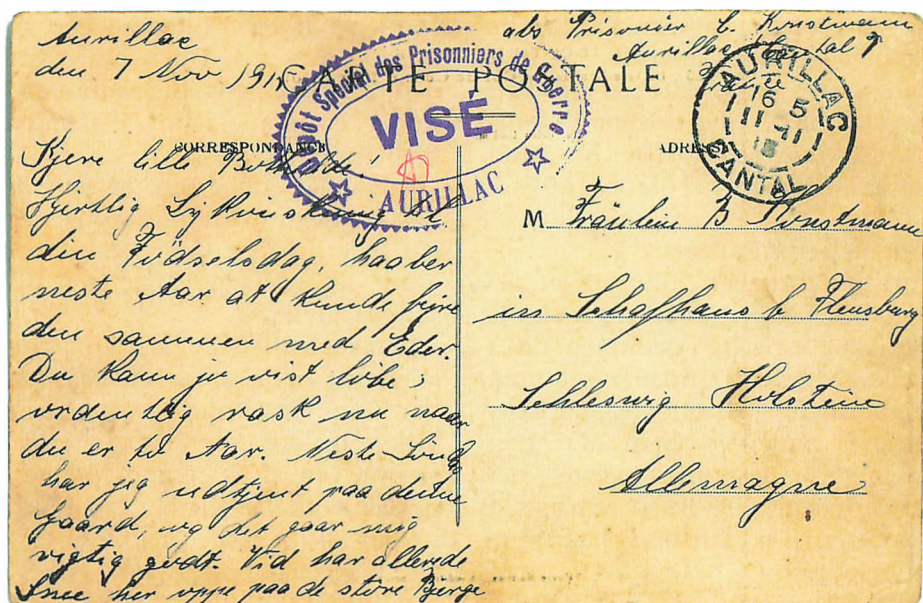

Foto: Privat.

Christian som soldat 1910.

Foto: Privat.

Postkort hjem den 7. november 1915 med Aurillac lejrens særlige poststempel.

gen af Liege kunne klares i en håndevending. Men den belgiske hær ydede hård modstand. Tyskerne havde høje tabstal. Efter en uges kampe var den belgiske modstand brudt, den første og den anden tyske armé kunne fortsætte videre gennem det sydlige Belgien mod den franske grænse. Ved byen Mons stødte tyskerne på en britisk hærenhed, der efter et par dages kampe trak sig tilbage til Frankrig. Briterne led endnu et nederlag ved Le Chateau, før det for alvor gik løs ved Marneflodens bredder i de første dage af september.

Søndag den 6. september blev Christians regiment (4/86) beordret til at angribe de franske styrker lidt vest for den lille by Esternay. Her kom de under heftig beskydning og måtte trække sig tilbage. I et af kompagnierne var der kun 42 tilbage ud af 260. Resten var sårede, savnede eller døde. Ved Marne lykkedes det fransk-briti-

ske styrker at stoppe den tyske fremmarch. Den 12. september trak tyskerne sig tilbage og skyttegravskrigen begyndte.

I fangenskab

Blandt de hårdt sårede denne søndag var Christian. Han lå såret på slagmarken indtil den 8. september om aftenen, hvor franske sanitetstropper samlede ham op og bragte ham til banegården i Sézanne. Han fortæller: "Vi kom med et fransk lazarettog til Orléans, hvor vi ankom næste morgen. Her blev vi sorteret. Jeg kom sammen med otte andre til Poitiers. Toget var fyldt af sårede franskmænd, alle med knuste arme eller ben. Torsdag blev jeg i Poitiers lagt i en seng. Jeg var helt nøgen; undervejs var klæderne skåret af mig som souvenirs".

Christian er formentlig blevet meldt savnet af den tyske hær. Hvor-

når og hvordan Cathrine har fået besked, ved vi ikke, men det må have været nogle angstfyldte uger for hende. Det første af Christians mange breve fra fangenskab, vi har kendskab til, er dateret 1. oktober 1914.

Fangelejren i Poitiers

Christian fortæller: "I hospitalet blev vi godt behandlet; maden var ganske vist ikke for rigelig i den første tid".

I de godt fire år Christian sad i fangelejr, skrev Cathrine og Christian flittigt til hinanden. En del af Christians breve og postkort er bevaret, men desværre kender vi ikke Cathrines. 1. oktober skriver Christian bl.a.: "Mine sår heler fornuftigt. Den højre arm er i gipsforbinding, og den venstre mangler kraft, men det kommer langsomt igen. Jeg har i den tid, jeg var sengeliggende, fået god kost ... Kan du sende mig 30 frank. Det skal være frank, for tyske penge er ikke meget værd her. Husk at sende skrå ['tyggetobak'] med, for i hele byen er det ikke til at købe for fangerne... Send mig et par ord tit. Her har vi ingen aviser og ingen telefon, og menneskene her er jo ikke til at forstå".

Da Christian den 20. oktober kom fra hospitalet/lazarettet over i fangelejren, kom han i 'krøblingefdelingen', hvor de var fri for arbejdstjeneste og eksercits. Og han fik lært at spise klipfisk!

Han skrev et par dage senere til Cathrine: "Sår har jeg ikke mere, som jeg tidligere har skrevet. Begge ben er jo så gode som tidligere, men med armene går det meget langsomt frem. Jeg tror næppe, at jeg kan smede igen, så må jeg jo begynde på noget andet for at tjene til brødet [En spådom, der kom til at passe]. Måske

kan jeg, når jeg er hjemme igen, lade mig operere igen i den højre arm - den er ikke rigtig vokset sammen, der sidder en granatsplint i skulderen mellem senerne".

Følgende vidner om, at han ikke helt havde mistet humøret: "Her er et par fede lus, der lystigt danser omkring. Jeg vil tage et par med hjem som avlsdyr".

I brevet fortæller Christian, at der i lejren var en fange fra Haderslev-kanten, som han kunne tale dansk med. Videre hedder det: "Jeg har tidligere skrevet om at få tilsendt penge og pakker. Forhåbentlig har I fået brevene, for alt for meget mad får vi ikke. Om morgenen en kop kaffe, men ingen brød. Til middag og aften et kvart brød og lidt varmt mad. Det er jo ikke meget ... Jeg fik et godt sæt tøj på lazarettet. Et par dejlige bukser, frakke og strømper. Men om aftenen bliver det koldt, vi ligger i en hestestald på halm, så noget godt varmt undertøj ville ikke være dårligt".

Cathrine fortæller i et brev, at datteren Bothilde ikke brugte sut mere. Christian: "Det er slemt for den stakkels Bothilde, at hun ingen sut har mere, men hendes far har heller ingen skrå".

I slutningen af brevet skriver Christian, at de, der ikke er sårede, hver dag går på arbejde i byen. Han spillede for det meste skat hele dagen. Sidst i oktober 1914 faldt Christians storebror Hans Chr. i Belgien.

Tobak, pakker og penge

I fangelejren havde de det nogenlunde, men der var mangel på alt, så mange af Christians breve handler om at få tilsendt tobak, pakker og penge. Den 8. november skriver Chri-

stian til svigerfaderen, Claus Matzen: "Mange tak for tobak og papirer. Pengene har jeg også fået fra Borg (forældrene), så nu mangler jeg ikke noget. Om dagen er her altid smukt vejr, som højsommer hos os. Men om aftenen bliver det koldt. I kan også sende mig et spil kort, for kortspil er hele dagen mit arbejde og mine kort er noget slidte".

De næste breve kredser ligeledes om breve og pakker. Den 21. december hedder det: "Det går mig fortsat godt, ønsker alle et godt nytår. Har i dag skrevet til Boy [lillebror]. Forhåbentlig ses vi snart. Kan Bothilde gå? Hjertelig hilsen til alle".

I februar 1915 kom Christian sam-

men med 400 andre sårede til Issoudun, syd for Paris.

Poul Verrier

Poul Verrier var professor i nordiske sprog ved Sorbonne i Paris. Han havde et indgående kendskab til Danmark og Sønderjylland. I august 1914 begyndte han at løbe de franske myndigheder på dørene for at oprette en fangelejr for de dansksindede sønderjyske krigsfanger. Det lykkedes i foråret 1915. Lejren blev indrettet i en tidligere skole i Aurillac i Cantalprovinsen i Sydfrankrig. Verrier blev leder af lejren, selv om han mest opholdt sig i Paris.

Derefter begav Verrier sig rundt til

Tre sønderjyske krigsfanger i Aurillaclejrens sovesal.

Foto: Museum Sønderjylland, ISI-Lokalhistorie.

de mange fangelejre for at finde sønderjyder. Han fandt Christian på en gård 15 km udenfor Issoudun.

Inden Christian nåede til Aurillac, fik han gode nyheder hjemmefra. Cathrine havde født en dreng, der blev døbt Christian. Han fortæller: "Ledsaget af to gendarmere ankom jeg i maj 1915 til Aurillac".

Aurillac

Der var meget friere forhold for fangerne end i andre lejre. Maden var bedre. Der blev indrettet et bibliotek med danske bøger. En dansk præst blev hentet. Fangerne fik mulighed for at skrive hjem på dansk, censuren var en smule mere lempelig. I Danmark blev der i løbet af 1916 organiseret hjælpearbejde mange steder. Pakker og breve begyndte snart at ankomme i lejren. I løbet af krigen nåede fangeantallet i Aurillac op på 650.

Foto: Privat.

Christian skriver den 14. maj til Cathrine: "Jeg ankom i går til Aurillac. Det er ikke langt fra Middelhavet. Her er flere kammerater hjemmefra. Jeg sender navne senere. Send mig lidt tobak og giv min adresse videre til familien".

I alle de krigsførende lande blev fangerne sat i arbejde. Det slap sønderjyderne i Aurillac heller ikke for. Christian fortæller: "Min første uddannelse i fransk landbrug fik jeg under Hans Madsens ledelse hos patronen på 'Reyt de Viers'. Da jeg var den dårligste på holdet, kom jeg en tid til at lære ejerens søn tysk. Vi fik lært at slå græs, drikke vin og køre med stude".

Hele sommeren 1915 var Christian i arbejde på gården 'Reyt de Viers'. Den 18. juli skrev Christian hjem: "Kære kone, børn og familie! Det går mig stadig meget godt, håber, at det også går jer godt. Fik i dag jeres pakke med spæk og pølser. Mange tak, men I skal ikke sende flere madvarer nu, vi har nok her. Jeg skriver, når jeg er tilbage i lejren. Vinteren bliver igen lang her i fangenskab".

Det har sikkert været en kærkommen besked for Cathrine, som ikke har haft det nemt med at få de begrænsede midler til at slå til.

I mange af Christians breve spørger han til børnene. Det lyser ud af dem, hvor meget han længtes hjem til familien. Han spørger til familie og venner. I september 1915 har børnene været syge, og bekymringen for dem deler Cathrine og Christian gennem deres breve. Den franske kost bestående af ost, brød og vin kritise-

Christian fotograferet i Aurillac.

res. Han manglede kartofler og kød! I november blev datteren to år. Christian skriver: "Kære lille Bothilde. Hjertelig lykønskning til din fødselsdag, håber næste år at kunne fejre den sammen med dig. Du kan jo vist løbe ordentlig hurtigt, nu når du er to år ...".

Christian kom sjældent ind på krigens gang. Det ville nok også blive slettet af enten den franske eller tyske censur. Han skriver i januar 1916: "... det varer jo lidt længe inden krigen får ende, og vi kan komme hjem til jer igen, men forhåbentlig giver det fred inden jul". Han savnede nyt om venner og bekendte i Møgeltoender og fortæller, at en ven fra hjembyen Borg var kommet til Aurillac.

Krigen skærpes

Snart fyldes brevene med historier om sårede og tilfangetagne sønderjyder. En svoger til Cathrine lå i lang tid såret på hospitalet i Duisburg. Christians lillebror Boy kom i engelsk fangelejr. Storebror Peter endte i en russisk fangelejr. Der var flere unge mænd i familien, der blev indkaldt.

I februar 1916 forsøgte tyskerne at genstarte deres offensiv på vestfronten ved at angribe den franske fæstning i Verdun. Englænderne svarede igen ved at angribe de tyske stillinger ved Somme. Disse to slag var blandt de blodigste i hele krigen med enorme menneskelige omkostninger. Kamphandlingerne ved Verdun varede det meste af 1916.

Christian skriver: "Kære Cathrine, børn og familie. Jeg er ved bedste velgående og har det rigtigt godt og håber det samme for jer alle derhjemme og for dem som er med i feltet. Mon det da ikke snart skal få en

ende med dette myrderi. Her holder vi det sagtens ud ...".

I et par af brevene fra foråret 1916 beder Christian om at få tilsendt et billede af børnene.

1917 - det tredje krigsår

I april trådte USA ind i krigen på Englands, Frankrigs og Rusland side.

I Aurillac gik livet sin gang. Christian fortæller: "Engang i foråret 1917 skulle Hans Møller og jeg sammen med 'patronen', vi arbejdede hos, levere et parti havre i Neussargues. Det gik udmærket dertil, og efter en bedre frokost med et glas vin - eller måske to - til maden, begav vi os let i sindet på hjemvejen. Men da kom det til at gå mærkeligt til. Vi skulle igennem en fangelejr for tyskere, og da de så os, råbte de landsforrædere efter os. Dette var dog for galt, og så kildede jeg dem med studestokken. Jeg havnede i lejrens prison [fængsel]. Hen på natten fandt jeg Hans Møller ved min side, han lå med hovedet nedad på briksen. Den dyst indbragte Hans 15 'lyse dage' og mig 25 'mørke', foruden at jeg måtte betale 50 francs i bøde for arrestkakkelloven, der var gået i stykker i dette virvar. Vagtmanden fik otte dages prison, fordi han var blevet hjemme hos konen nævnte dag".

Da arbejdet hos de franske bønder sluttede i efteråret 1917, blev en gruppe af fangerne fra Aurillac sendt på skovarbejde. De blev indkvarteret i en gammel stald. En af Christians medfanger, Fritz Schmidt, fortæller om ankomsten i en artikel 50 år senere: "Vi ordnede vores stråsåkke, rullede en cigaret og satte os til at læse, sludre eller spille kort. Nogle fik fat i højskolesangbogen og istemte

Christian og Bothilde fotograferet i 1916.

manden den idé at vække Konstmann med en spand koldt vand. Ak, staklen kendte ikke Konstmann, anede ikke hvor stærk denne smed var, at han var blevet fyldt med bly ved Marne, og at dette bly havde sat sig i Konstmanns knoer. Han opdagede det først, da han slog øjnene op, efter at han som kvittering for morgenhilsen havde modtaget en lige højre, der sendte ham ud på tælling efter den store tabel".

Familietragedien

Mens Christian var på skovarbejde fik han besked, om, at deres søn, lille Christian, var død af meningitis kun to år gammel. I et brev den 9. december prøver han at trøste Cathrine. Han beder hende om at lægge en lille blomst på Christians grav, og skriver: "Nu må I passe godt på lille Bothilde, at hun bliver en stor pige til far kommer hjem".

Christian og kammeraterne holdt jul i deres skovlogi. Blot tre måneder efter Christians død ramte den næste tragedie den lille familie. Datteren Bothilde døde af tuberkulose. Desværre er der ingen breve bevaret fra denne periode og kun få fra tiden frem til krigens afslutning i november 1918. Så vi ved ikke, hvordan Cathrine og Christian formåede at komme videre efter denne store tragedie.

I november 1917 brød den russiske revolution ud, og i marts 1918 indgik det revolutionære Rusland en fredsftale med Tyskland. Den tyske hærledelse flyttede tropperne fra øst til vest, og frem til sommeren satte

'Undrer mig på, hvad jeg får at se'. Schmidt skriver, at alt forløb stille og roligt. "Men det skulle blive anderledes". En svævebane trukket af et 'lokomobil' transporterede træet hen over en dal, fortæller Schmidt. Derefter følger denne sandfærdige beretning:

"Det var lokomobilet, der begyndte ...! En stærk smed, som for resten hed Konstmann og var fra Møgeltonder havde fået betroet at strigle og fodre bæstet. Men det var alderstegent, astmatisk og svag i koderne, og Konstmann måtte op et par timer før hanegal for at skabe seks atmosfæres tryk på kedlen formedelst nogle spande kul og et varierende antal skruenøgler, der dekorativt blev anbragt på sikkerhedsventilerne. Men nok var Konstmann smed ... morgenmand var han ikke, en dag fik vagt-

de en række offensiver i gang. I sommeren 1918 var Østrig-Ungarn bankerot, og millioner sultede i Europa. I efteråret stod de tyske styrker i en håbløs militær situation. På hjemmefronten var den jernhårde tyske disciplin for længst begyndt at smuldre, og i begyndelsen af november 1918 brød et oprør ud blandt matroserne i Kiel.

På vej hjem

I et brev til Cathrine fra midten af august 1918 antyder Christian, at han snart kom hjem, da det var på tale at sætte fangeudvekslinger i gang. I oktober 1918 blev der indgået en aftale mellem Frankrig og Tyskland om fangeudvekslinger. Sammen med 36 andre aurillac'ere blev Christian sidst i oktober sendt gennem Schweiz til Tyskland. Christian fortæller: "Vi ankom til Constanz (i Sydtykland) og blev på banegården modtaget med fuld musik. Da vi stod opstillede ved toget, spurgte en løjtnant om mit navn og om lejren, jeg kom fra. Da jeg havde sagt ham det, ønskede han oplysninger om flere af kammeraterne. Jeg og flere andre blev taget i forhør af en professor fra Berlin, der var meget interesseret i, hvorledes vi havde haft det i 'forræderlejren'.

Mens Christian var på vej gennem Schweiz, satte matrosopstanden i Kiel punktum for krigen. Christian skriver: "Imidlertid var revolutionen i fuld gang i byen, fængslerne blev åbnet og kejserbillederne i kasernegangene revet ned. Professoren var ellers en flink mand, vi fortalte ham jo en del løgn, men da jeg til sidst ankede over, at tyskerne havde forbudt at sende pakker og penge til Aurillac, sluttede han au-

diensen med meget høfligt at sige: "Ich danke meine Herren!".

Christian og kammeraterne blev skyndsomst sendt videre op gennem det urolige Tyskland, da flere fanger var på vej til Constanz. Han skriver: "I Hamborg fik vi fire ugers rekreationsorlov. Den 10. november nåede vi Fårhus st., hvor jeg traf min kone. Dagen efter tog vi til Møgeltønder og fortsatte så, hvor vi slap i august 1914".

Samme dag - den 11.11. kl. 11.00 - forstummede våbnene på Europas slagmarker. Den længe imødesete våbenhvile var endelig en realitet.

Krigen havde kostet Cathrine og Christian dyrt. Den tog fire år af deres unge liv, deres to børn og Christians helbred.

Efter krigens afslutning var det store spørgsmål, hvornår Sønderjylland blev genforenet med Danmark. Christian var fuld af optimisme, så han bestilte allerede i foråret 1919 et dannebrog hos Marie Møller i Odense. Han gik ind for en ny grænse syd om Flensborg.

I september 1919 blev min mor født, og senere kom der to drenge til. Christian fik fjernet granatsplinten i skulderen, men måtte opgive smedearbejdet og blev landmand. Cathrine og Christian kunne tage fat på livet igen. ■

Kilder

Aurillac-bogen 1936 og 1937.

Adriansen, Inge og Hans Schultz Hansen (red.): *Sønderjyderne og den store krig 1914-1918*. Aabenraa 2006.

Tondersche Zeitung august 1914.

Efterladte breve, postkort og fotos, diversse hjemmesider.

Anna Mosegaard og kvindernes valgret i Tyskland

Af Lennart S. Madsen

Anna Mosegaard, f. Sachse (1881-1954) var en af de tidligst politisk aktive kvinder i Haderslev. Overinspektør ved Museum Sønderjylland, Lennart S. Madsen, tegner et portræt af en kvinde med et stærkt engagement for kvindesagen og de svagete stillede i samfundet.

DEN NYE TYSKE REPUBLIK, senere kaldet Weimarrepublikken, blev udråbt i Berlin 9. november 1918 af socialdemokraten Philipp Scheidemann. To dage senere kom den freds-

slutning, der afsluttede Første Verdenskrig, og den 12. november indførte det såkaldte Rates der Volksbeauftragte lige, hemmelige og direkte valg for alle kvinder og mænd, der var fyldt 20 år på valgdagen. Kvinder i Tyskland havde dermed fået både direkte og indirekte valgret, kunne stemme og stille op til valg. En uge senere, den 19. november, blev der udskrevet valg til en forfatningsgivende forsamling, der skulle afholdes den 19. januar 1919, og 4. januar blev fastsat som sidste frist for opstilling af kandidater.

I de følgende uger fulgte en lang række begivenheder, der førte til stor splittelse indenfor den arbejderbevægelse, der havde stået bag etableringen af en republik på ruinerne af kejserriget. Socialdemokratiet (SPD), de uafhængige Socialdemokrater (USPD) og endelig kommunistpartiet (KPD) havde forskellige ønsker til den forfatning, der skulle danne grundlaget for det nye Tyskland, og striden imellem dem førte fra januar 1919 til nærmest borgerkrigs-lignende tilstande flere steder i Tyskland. Der blev kæmpet både mellem medlemmer af de enkelte arbejderpartier, men i høj grad også mellem disse og en række højreekstremistiske frikorps, der specielt under uroligheder i Berlin skød

Anna Mosegaard (1881-1954) ved sit skrivebord i Silkeborg, fotograferet ca. 1920.

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

og dræbte mange arbejdere.

Samtidigt med hele denne komplicerede politiske hverdag forsøgte alle tyske partier at sikre sig, at der optrådte kvinder på deres valglisten, for derigennem at sikre sig de nu stemmeberettigede kvinders stemmer. Kvinder, der på forskellig vis havde vist politisk interesse eller var kendt udover lokalmiljøet, blev pludselig meget interessante for partierne.

Anna Mosegaard

En af disse ombejlede kvinder var Anna Mosegaard. Hun blev født Anna Dorothea Sachse den 2. januar 1881 i tobaksindustribyen Nordhausen i Thüringen i den sydlige del af Harzen. Faderen var murer og moderen jordemor. Faderen døde, da Anna var tre år gammel. Da hun var ti år blev moderen sendt i tugthus for mened, idet hun stædigt fastholdt, at faderen til et barn født i det lokale fængsel var den stedlige præst, hvilket denne nægtede. Anne blev sendt i vajsenhus, hvor hun opholdt sig i fire år, en periode, hvis barske oplevelser kom til at præge hendes efterfølgende politiske og sociale engagement. Som 14-årig kom hun ud at tjene, men efter tre år i huset hos forskellige familier og med adskillige ubehagelige oplevelser i bagagen, vendte hun tilbage til Nordhausen og fik arbejde på en tobaksfabrik.

Det var her, hun for første gang personligt stiftede bekendtskab med de usle vilkår, man bød fabriksarbejderne, og en godt nok mislykket strejke viste hende, hvad der kunne komme ud af solidaritet mellem arbejderne. Dette, sammen med oplevelserne i børnehjemmet og som hushjælp, kom til at præge resten af hendes liv.

På tobaksfabrikken mødte Anna den to år ældre Johann Mosegaard fra Haderslev. Han var udlært tobaksspinder og var på sin tur på valsen kommet til Nordhausen. De to unge forelskede sig og blev gift i december 1901. De fik tre børn, hvoraf de to første blev født i den tyske by, mens det 3. blev født i Haderslev, som de flyttede til i 1906. Her fik Johann arbejde på M. Hansens Tobaksfabrik, en arbejdsplads, hvor også Anna med jævne mellemrum fik ansættelse. De var begge i Nordhausen blevet medlemmer af det tyske socialdemokrati (SPD), og dette politiske engagement bragte de med sig til Haderslev. Allerede i 1908 var Anna Mosegaard således politisk aktiv i Haderslev, idet hun var med til at forhindre, at der blev oprettet en speciel kvindeafdeling af SPD. I Preussen var det ikke tilladt kvinder at deltage i det politiske liv. I 1902 var det dog blevet dem tilladt at deltage i politiske møder, de skulle blot opholde sig i et separat lokale, og de havde ingen taleret. Det var dette, der førte til oprettelsen af en speciel kvindeafdeling af SPD, og det var den bagvedliggende accept af forskelsbehandlingen, der fik kvinder som Anna Mosegaard til at bekæmpe denne særlige kvindeafdeling. De ville være ligeværdige medlemmer af partiet og deltage på lige fod med mændene.

I de følgende år engagerede ægteparret sig kraftigt i det faglige arbejde indenfor SPD, Tobaksarbejdernes Fagforening og Fagforeningernes Kartel. Anna Mosegaard koncentrerede sit engagement omkring de sociale forhold for kvinder og børn, og det i en sådan grad, at hun var medlem af priskommissionen i Haderslev, og det

var hende, der af Fagforeningernes Kartel i Haderslev blev foreslået som medlem af den levnedsmiddelkommission, der under krigen skulle sikre, at de sparsomme madvarer blev fordelt retfærdigt i Haderslev by og amt. Også kvindens frigørelse og seksualspørgsmål havde hendes store interesse. I taler på møder i arbejderkredse i Haderslev beskæftigede hun sig med disse emner. En begivenhed, der fandt sted den 29. november 1917, viser hendes engagement. En gruppe på omkring 50 kvinder havde samlet sig på Torvet i Haderslev for at marchere ned ad Lavgade til Rådhuset for at forlange, at borgmesteren skulle skaffe flere fødevarer, især bygryn og mel. Inden afgangens skældte Anna Mosegaard de handlende bønder på Torvet ud, og da en betjent ville arrestere hende, skubbede hun til ham, så han satte sig i en stak beskidte rødbeder!

Forfatterskabet

For at komme ud til et større publikum med det, hun brændte for, begyndte Anna Mosegaard et forfatterkab, der gjorde hende kendt i arbejderkredse over store dele af Tyskland. Hun startede, sandsynligvis kort efter ankomsten til Haderslev, med at skrive artikler og fortællinger, der i årene frem mod Første Verdenskrig blev trykt i socialdemokratiske aviser som 'Schleswig-Holsteinische Volkszeitung', 'Schleswig-Holsteinisches Landpost', 'Norddeutsche Volksstimme', 'Arbeiter Jugend', 'Die Gleichheit', 'Vorwärts' og det dansksprogede 'Det røde Postbud', der blev udgivet i Altona. I disse artikler beskæftigede hun sig med sociale emner, ofte baseret på sine egne oplevelser fra tiden på bør-

nehjemmet og som hushjælp. Artiklerne i kvindetidsskriftet 'Die Gleichheit' drejede sig ofte om seksualhygieniske emner, og en række artikler i Gleichheits tillæg 'Für unsere Kinder' fra 1908 til 1913 beskæftigede sig med seksualundervisning af børn og unge. Efterhånden optog de nationale modsætninger i det dansk-tyske grænseland hende også. En novelle, trykt i 'Det røde Postbud' i 1913, handler således om et ungt dansk-tysk par, der besøger Dybbøl for at lægge blomster på hendes danske fars grav. Under besøget finder de ud af, at også hans tyske far faldt på Dybbøl, så den medbragte buket må deles i to. Novellens tema er forsoning mellem mennesker, og samtidigt rummer den en kras satire over en gruppe unge tyske nationalistler, der er kommet til Dybbøl for at fejre sejren under afsyngelse af nationalistiske sange.

I 1914 udgav hun novellesamlingen 'Im Jahre 2000'. Det er uden tvivl hendes bedste værk, fyldt med social indignation, realistisk beskrevne fortællinger om livet på samfundets bund og endelig titelnovellen, der handler om, at Gud, da han endelig vågner år 2000 og ser, hvad jorden er blevet til, beslutter sig for at udslette den og starte forfra! Dette er dog den eneste gang, hvor hun nærmer sig revolutionen. Også i 1914 udkom romanen 'Rose Köster'. Samme år startede verdenskrigen. Johann Mosegaard var indkaldt de fleste af årene, og hun var efterladt alene med tre børn, hvoraf den yngste blev født 1913. Nu blev hendes litterære produktion i stedet koncentreret om teaterstykker, hovedsageligt børneskuespil med emner indenfor eventyrenes

verden. De fleste var skrevet til amatører, og har været beregnet til det arbejde med børn, der foregik i mange foreninger under krigen. Nogle af skuespillene blev opført i Haderslev under krigen og blev meget rost af borgmester Schindelhauer. Hun skrev også to voksenskuespil, 'Herbststürme' og 'Beim Abendläuten', der dog næppe vil kunne bære en opførelse i dag, og som på mange måder viser Anne Mosegaard fra en småborgerlig side, der ikke uden videre lader sig sammenholde med hendes øvrige, sociale og venstreorienterede engagement.

Valget til den forfatningsgivende forsamling

I løbet af krigen var Anna Mosegaards rolle som socialdemokratisk agitator i Haderslev blevet mere og mere markant. Hun var en af kvinderne, der stod bag de mange protester imod den mangelfulde madforsyning, der prægede krigens sidste år. I 1917 deltog hun som Haderslevs repræsentant ved en kvindekongres i Kiel indenfor SPD, og hen imod krigens slutning blev hendes organisatoriske rolle mere og mere tydelig. Hun var i kraft af sit forfatterskab og sin deltagelse i kvindemøder på nationalt plan før og under krigen bekendt med flere af de centrale skikkelser i det tyske socialdemokrati, Philipp Scheidemann, Rosa Luxemburg, Luise Kautsky, Lilly Braun og ikke mindst Clara Zetkin, der var redaktør af bladet 'Die Gleich-

heit', hvortil Mosegaard i en længere årrække leverede artikler. Det var derfor ikke overraskende, at hun endte på den socialdemokratiske valgliste i 1919.

Straks efter udskrivelsen af valget og beslutningen om, at også kvinder kunne stemme og stille op til valget, gik agitationen overfor kvinderne i gang. I Haderslev blev der afholdt offentlige agitationsmøder, hvor Anne Mosegaard talte om kvindernes valgret og Socialdemokratiet. SPD nedsatte et udvalg bestående af Mosegaard og fire andre arbejderkvinder, der skulle arbejde for kvindernes deltagelse ved valget i Haderslev by og amt til den forfatningsgivende forsamling 19. januar 1919. Sammen med sin mand deltog hun i den distriktpartidag i Kiel 29. januar 1918, hvor der

Forsiden til novellesamlingen 'Im Jahre 2000', der udkom i 1914 og som blev en af hendes bedste bøger.

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

skulle vælges kandidater til valget. Her blev hun valgt og fik opstilling som nr. 3 på den socialdemokratiske storkredsliste (Preussens 14. storvalgkreds: Slesvig-Holsten-Lübeck). Hun var som kendt forfatterinde og som mangeårigt medlem af inderkredsen i SPD i Nordslesvig et nærliggende valg som kandidat. Som nr. 3 på listen var hun forholdsvis sikker på at blive valgt.

Det blev da også SPD, der løb af med sejren ved valget i Slesvig-Holsten. Partiet fik 334.959 stemmer, fik otte kandidater valgt og blev det største parti. Centrum- og højrepartierne i storkredsen fik 363.098 stemmer og fik også tilsammen otte mandater. I alt fik SPD i Tyskland 38% af mandaterne i den forfatningsgivende forsamling. Af forsamlingens 423 medlemmer var kun 37 kvinder, i alt 8,7%. Disse fordelte sig jævnt mellem alle partier. Blev der ikke valgt mange kvinder, så må man til gengæld betegne forsøget på at få kvinder i Tyskland til at deltage i valget som en succes, idet omkring 82% af de stemmeberettigede kvinder i Tyskland antages at have stemt. Den målrettede indsats fra alle partier for at få kvinderne til at gå til stemmeurnerne havde båret frugt. Analyser har vist, at de hovedsageligt stemte på midterpartierne, mens SPD i højere grad blev foretrukket af de mandlige vælgere.

I Nordslesvig havde den danske Vælgerforening allerede i forbindelse med valgets udskrivelse opfordret til, at dansksindede ikke skulle blande sig i dette valg. Man følte sig allerede i november 1918 helt sikre på, at en genforening var umiddelbart forestående, og mente derfor ikke, at danske stemmer skulle øve indflydelse på

tyisk politik. Dette indebar naturligvis, at stemmetallet i Nordslesvig ikke blev ret højt. I Haderslev Kreds var der 29.936 stemmeberettigede, og af disse stemte 6.500, svarende til en stemmeprocent på 21,7%. En del arbejdere trodsede dog Vælgerforeningens opfordring og medvirkede derfor til, at SPD i Haderslev blev det største parti med knap halvdelen af de afgivne stemmer i byen og godt en tredjedel i landsognene. I byen fik SPD 1.666 stemmer mod de øvrige partiers 1.659 stemmer. 4.262 stemmeberettigede mødte ikke op. Det var, på trods af den særlige indsats for at få kvinder til at stemme, i høj grad kvinderne, der ikke stemte. Kun 35% af de stemmeberettigede kvinder mellem 20 og 25 stemte, mens det var 41% af kvinderne over 25. De tilsvarende procenter for mænd var 58% og 50%. I landdistrikterne var tallene meget lavere.

På et møde i SPD i Haderslev den 10. februar kunne Anna Mosegaard oplæse valgets resultat. Hun var blevet valgt som den eneste kandidat fra Nordslesvig og som den eneste kvinde i hele 14. storkreds Slesvig-Holsten-Lübeck! Det var uden tvivl en stor personlig succes for den 38-årige kvinde, men det blev et resultat, som hun ikke fik meget udbytte af. Den forfatningsgivende forsamling skulle mødes i Berlin første gang 13. marts 1919. Men det var voldsomme tider i Tyskland. 15. januar, fire dage før valget, var Rosa Luxemburg og Karl Liebknecht blevet myrdet i Berlin, og kort efter valget udbrød der strejker overalt i Mellemtyskland. Disse strejker blev brutalt nedkæmpet af forsvarsminister Gustav Noskes militære frikorps. En stor generalstrejke i Berlin

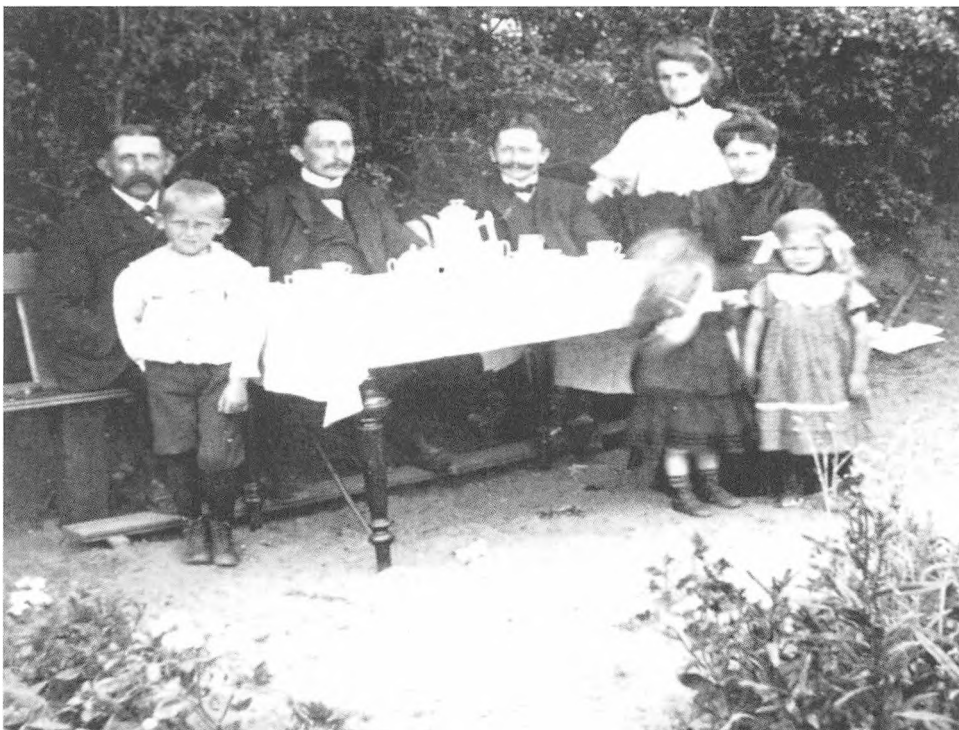

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

Familien Mosegaard i haven i Haderslev i 1909. Anna Mosegaard sidder yderst til højre ved bordet.

blev fra 3. til 16. marts - de såkaldte Berliner Martskampe - nedkæmpet af militæret med tanks, kanoner og fly, hvilket kostede mere end 1.200 arbejdere livet.

Der er ikke noget at sige til, at Anna Mosegaards familie ikke ønskede, hun skulle drage til Berlin på denne baggrund. Familiens yngste barn, sønnen Heinrich opkaldt efter Heinrich Heine, var kun fem år gammel, og specielt sønnen Hans, der på dette tidspunkt var 19 år gammel, gjorde, hvad han kunne for at forhindre rejsen. Samtidigt havde Johann Mosegaard, der havde været arbejdsløs siden hjemkomsten fra krigen på grund af tobaksknaphed, fundet arbejde på Obels fabrik i Silkeborg. Fa-

milien forlod i april 1919 Haderslev og flyttede til Danmark. Anna Mosegaard fik derfor aldrig mulighed for at udnytte det mandat, hun havde fået. Hun frasagde sig mandatet, hvilket SPD naturligvis forholdt sig kritisk til, men der er næppe nogen tvivl om, at det var ansvaret overfor familien, der vandt over Anna Mosegaards politiske og sociale interesse.

Anna Mosegaards liv efter valget
Hendes tid i Silkeborg blev ikke lykkelig. Hvor Johann hurtigt engagerede sig i det lokale fagpolitiske liv, kendte hun ikke til Danmark, kunne næsten ikke tale dansk og følte sig meget alene, selvom et af hendes stykker blev opført i den lokale social-

Sydslesvigske madeleinekager

- om Rolf Erbsts 'Barakkerne'

Af Kim Furdal

Blandt de mange hylde meter af lokalhistoriske erindringer og litteratur er enkelte, der har en fortælling og et plot, der giver anledning til overvejelser over grundvilkårene for at skrive erindringer og lokalhistorie. Museumsinspektør Kim Furdal har læst Rolf Erbsts erindringer 'Barakkerne', der udkom i 2012.

På sporet af den tabte tid

ISIN ROMAN 'På sporet af den tabte tid' skriver den franske forfatter Marcel Proust "En time er ikke bare en time, den er et kar fuld af lugte, lyde, planer og vejrtyper. Det man kalder virkeligheden, er en bestemt forbindelse mellem disse sanseindtryk" og videre "I en beskrivelse kan man lave en endeløs opremsning af de genstande der befandt sig det sted man beskriver, sandheden begynder først i det øjeblik forfatteren tager to forskellige genstande og etablerer deres indbyrdes forbindelse".

Tid er en underlig størrelse, som er umanerlig svær at få greb om. Professor i religionsfilosofi K.E. Løgstrup har ligefrem kaldt 'tiden' for det tomme af alle begreber, for tomt til at vi kan opleve og erfare den. Men vi lever i tiden eller rettere i den nutid, hvor vi altid befinder os. Det er her, vi konstant lægger vore planer og projekter for fremtiden på baggrund af de ressourcer og erfaringer, vi altid bringer med os fra fortiden. Det er også her, vi erindrer vores fortid og reflekterer over den, så vores liv frem-

står som et ubrudt hele, fra vi bliver født, til vi går i graven.

Jeg er min krop. Den er i en evig bevægelse for at erfare verden og sig selv gennem sanserne, hvad enten vi åbner øjnene for at læse 'Sønderjysk Månedsskrift', lytte til bilmotoren, smage brødtorten, dufte roserne eller lade hænderne kærtegne den, man elsker. Som den danske filosof Ole Fogh Kirkeby har udtrykt det, så "... samarbejder alle sanserne om det store projekt at forstå verden og en selv".

Det er kroppens faktum, som binder os til historien. Erindringerne sidder i kroppen, ligesom kroppen sidder i erindringerne. Som et levende magasin af erindringer og fragmenter om landskaber, genstande, levende væsener og andre mennesker, bliver jeg i kraft af kroppens evige tilstedeværelse i stand til at have en historisk forståelse. I det perspektiv skrives historie altid ud fra et førstepersons perspektiv, selv om vi anstrenger os til det yderste for at skjule dette grundvilkår ved brug af 'man' og passiver i sproget. Men det bliver intet andet end camouflage, som dækker over, at der altid er et førstepersons perspektiv på historien.

Fortiden kender vi ikke. Den er uden for kroppens og dermed vores sansers rækkevidde. Som udgangspunkt ligger fortiden indhyldet i glemslen, med mindre den indgår i dagliglivets mange evindelige projekter, som optager og fylder mit liv. Kun ved at sanse de spor, som tiden

har efterladt i stedet og kroppen, lyser fortiden punktvis op og gør det muligt at etablere en historie. I 'På sporet af den tabte tid' er det smagen af madeleinekager, som sætter fortælleren i gang med at erindre den tabte tid. Hvad, der lyser op i fortiden er ikke tilfældigt, men er altid allerede udpeget af kroppen. I mange erindringer er det gensynet med hjemstavnen eller et bestemt musikstykke, som sætter skub i erindringerne. Ofte ligger de så langt under vores bevidsthed, at det kan være en særdeles voldsom oplevelse, når man konfronteres med f.eks. bestemte lugte, lyde og steder. Hjemstavnen er som bekendt tårernes land.

Først når kroppen har fået sin madeleinekage, etablerer vi bevidst eller ubevidst en sammenhængende fortælling om samfundet og/eller os selv på netop dette tidspunkt og det sted, hvor vi befinder os. Det er ikke fortiden, men sprækker til fortiden, som gør det muligt at reflektere over fortiden som erindringer og historie. Gennem disse sprækker skaber vi vores erindringer eller historie som en sammenhængende fortælling, der fører os frem til nutiden - og fremtiden.

Det er ikke nogen tilfældig eller katonisk fortælling. Det er en fortælling fortalt ud fra de erfaringer, som kroppen har indsamlet gennem livet eller dele deraf, og som giver en meningsfyldt forståelse af fortiden, som den ser ud fra nutiden. Historien slutter ikke et andet sted end netop nu og her. Den ender ikke andre steder og i en anden tid.

Det interessante er, at vi forstår fortiden set fra nutiden, men skriver historie og erindringer som en fremad-

skridende bevægelse fra fortiden mod nutiden ud fra en grundfortælling om, hvad der driver samfundet eller mig mod netop dette her og nu. Tidligere omfattede det bl.a. Guds direkte virkning i historien, mens de fleste i dag har afgrænset Gud til troens område og finder andre forklaringer, der kan give en meningsfyldt fortælling, hvad enten det er de økonomiske konjunkturer eller hovedpersonens psyke.

På mange måder er historie og erindringer en fortløbende fortælling med et plot, som vi også finder det i litteraturen, men med den afgørende forskel, at romanen har en slutning. Kriminalromanen slutter på sidste side, når betjentene fører morderen bort, men hverken mit liv eller samfundet slutter på sidste side. I det perspektiv er det bemærkelsesværdigt, at vi skriver historie og erindringer, som om vi selv befinder os uden for tiden og dermed uden hensyn til den nutid, vi skriver i, og den fremtid, som kommer. Det er netop nogle af disse grundvilkår for historisk forståelse, der er i spil i Rolf Erbsts erindringer 'Barakkerne'.

Barakkerne

I 2012 udgav Rolf Erbst bogen 'Barakkerne' med undertitlen 'Min danske og tyske barndom i efterkrigstiden Flensborg', som meget præcist beskriver erindringernes indhold. Det er blevet en særdeles velskrevet bog om Erbsts barndom i en flygtningebarak i Flensborg, en verden præget af enker, børn og en nervesvækket mor med et pillemisbrug. Bogen har fortjent indhentet en række anmelderroser. Den bringer mindelser frem om Steinbecks universer og Heinrich Bölls roman

'Huse uden fædre' uden sammenligning i øvrigt.

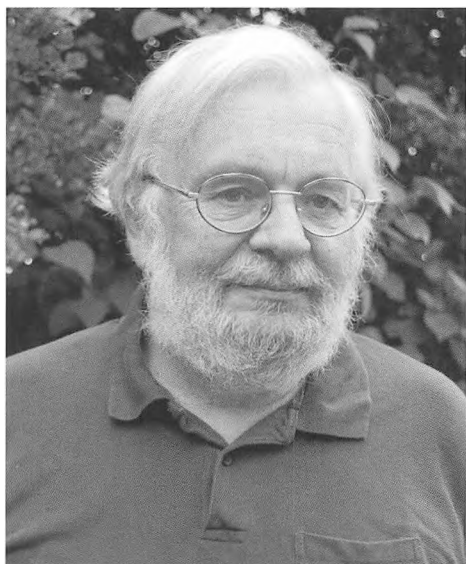
Man kan vælge at se bogen som et stykke lokalhistorie om en periode i Flensborgs historie, men den er snarere noget andet, hvilket Erbst selv gør opmærksom på i forordet "Det forekommer mig, at jeg hele mit liv har været beskæftiget med at skrive om mit liv i barakkerne. Hvilket ikke er helt rigtigt. Jeg har dog i rigtig mange år tænkt over min barndom og mit liv blandt kvinderne i barakken og min skoletid i mit liv senere hen ... Men da jeg så begyndte at skri-

ve det hele ned, opdagede jeg til min forbløffelse, at der var system i gal-skaben. Jeg kunne pludselig se konturerne af den kamp, som jeg havde været igennem ...". Videre skriver han, at barakken lærte ham betydningen af ordet 'solidaritet', og netop solidaritet er et gennemgående tema i bogen. Det præger også hans skildringer af personerne i bogen, der er registrerende og forstående uden for-dømmelse af forhold, der i andre sammenhænge kunne få en eller flere løftede pegefingre.

Der er imidlertid også en anden

Barakkerne, som omtales i Rolf Erbsts bog, stod langs Glücksburger Straße og Adelbyer Kirchenweg. Billedet viser en af barakkerne i to etager, som stod langs Adelbyer Kirchenweg, og som blev nedrevet i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne for at skabe plads til nye boliger. På et tidspunkt blev barakkerne beklædt med tagpap for at holde regnen ude, som det kan ses på billedet. De lodrette lister skulle holde pappet på plads.

Rolf Erbst (født januar 1946).

gennemgående tråd, som Erbst først nævner i bogens slutning, hvor han citerer to linjer af Schiller, som han bruger på sessionen for at slippe for militærtjeneste:

“Mennesket er skabt frit, er fri - selv hvis det er født i lænker” (side 145).

Her forlader han for en kort stund barndommens land. Kort forinden har han fortalt om en tur til Italien sammen med en arbejdskammerat Mortensen, der gav ham følgende erfaringer med i livet: “Og så var der spontaniteten. Til trods for, at Mortensen skulle læse på Handelshøjskolen, var han ikke noget slipsemenneske. Rent faktisk var han lige så bundløs som mig, og vi levede vores liv i Italien fra dag til dag. Nogle gange sov vi i grøfterne ved motorvejen, eller vi overnattede på en campingplads og i parker. Vi kunne gøre lige præcis, hvad vi havde lyst til.

Noget af det mest deprimerende i livet er, hvis man ikke har indflydelse på sin skæbne. Når man føler sig fanget og billedligt talt bagbundet og

lagt til side. Ubevægeligt. I Italien opdagede jeg, at livet bare ligger der og venter på én. Man skal bare have lidt mod til at samle det op”. (side 134).

‘Barakkerne’s grundfortælling handler om skæbne, frihed og det at være uden indflydelse på sin tilværelse. Rolf Erbsts barndom var på mange måder så problematisk, at man i dag kan undre sig over, at han er sluppet så godt igennem tilværelsen, kun med et ambivalent forhold til Flensborg. Som han skriver, kunne han i mange år blive utilpas og få kvalme, når Flensborg dukkede op i hans bevidsthed, ligesom han ikke kunne køre igennem byen uden at få kraftig hovedpine. På den anden side indrømmer han også, at byen har rigtig mange sympatiske træk.

I dette perspektiv bliver ‘Barakkerne’ på den ene side en bog om et umiddelbart trøstesløst liv på kanten af samfundet i den sociale og økonomiske bund, præget af mennesker, hvis liv for manges vedkommende var fyldt af oplevelser, som de aldrig skulle have haft. På den anden side er det også en skildring af et sted, hvor mange, på trods af de sparsomme midler, forsøgte at gribe livet i øjeblikket støttet af det sammenhold, som også prægede barakken. Mange vendte tilbage til deres gamle liv og fik gode jobs og komfortable boliger, da det gik bedre i Vesttyskland. De mere velstående har sikkert romantiseret deres ophold i barakken, som Erbst ironisk skriver (side 118).

På trods af de svære odds kom Erbst

videre i livet - ellers havde han nok heller ikke skrevet bogen, men det skete ikke uden en vis portion ironi. Det blev således den unavgivne nye, velmenende dansklærer i den danske skole, som i første klasse ydmygede Erbst over for resten af klassen i en sådan grad, at han mentalt trak persi-ennerne ned, som han udtrykker det, så han mistede kontakten til lærerne og kammeraterne. Det kunne være endt helt galt. Men det blev netop den lærer, som havde en forkærlighed for at afstraffe drengene med spansk-røret for at skabe respekt, der nærmest ved et tilfælde fik Erbst tilbage på sporet og indstillede ham til Christian Paulsen-Skolen, den ene af de to danske realskoler i Flensborg. Mødet med Christian Paulsen-Skolen blev et positivt kulturchock. Med en næsten

umenneskelig arbejdsindsats og godt støttet af en forstående lærer lykkedes det Erbst at komme videre i livet, få en eksamen og senere en uddannelse ved Københavns Universitet.

Men som han også skriver, kom ikke alle godt ud af tiden i barakken, hvilket han illustrerer med historien om Abby med efternavnet Jensen, som han mødte første gang en kold vintermorgen i barakken, hvor Abby søgte efter noget spiseligt i skralde-spandene. De blev gode venner, men det var et ulige venskab, for Abby var stærkt underernæret, så han hurtigt blev træt, når de to var sammen. Mange år senere mødte han på et værtshus i Flensborg Abby, som fortvivlet forsøgte at spise et spejlæg og dermed ufrivilligt udstillede sin ydmygende hjælpeløshed.

Endnu i dag står der en enkelt barak tilbage ved Mürwig, som ses på billedet. Spørgsmålet er nu, om den skal rives ned eller bevares som et vidnesbyrd om en vigtig del af byens efterkrigshistorie.

Foto: Kim Furdal.

Gensyn med den tabte tid

Store dele af den lokalhistoriske litteratur og de lokalhistoriske erindringer søger tilbage til den tabte tid, som den gode tid, der ikke længere er, et lokalhistorisk Utopia som tidens ugunst har slået i stykker eller helt fjernet. Her oplever man yderst sjældent det sultne fattiglem, den udstødte enlige mor, den uretfærdige arbejdsgiver eller den ekstremt høje børnedødelighed. Livet kunne være hårdt, men ofte på den gode måde. Selv om skildringen af livet og beboerne i barakken er kærlig og forstående, er man ikke et sekund i tvivl om, at her boede man ikke frivilligt. Den kvalme og utilpashed, som Erbst i mange år oplevede ved den blotte tanke om Flensborg, kom ikke af ingenting. 'Barakkerne' handler ikke om hjemstavnhistoriens tabte tid, som Erbst ser nostalgisk tilbage på. Bogen er snarere et terapeutisk opgør og refleksioner om nogle menneskelige eksistensvilkår på kanten af samfundet.

Den tilbagevendende kvalme ved tanken om Flensborg blev et sanset spor tilbage til fortiden, så Rolf Erbst til sin egen overraskelse kunne se et system i galskaben og skabe en rød tråd i erindringerne om barndommen og ungdommen. Dermed er der snarere tale om en dannelses- eller udviklingsfortælling. Den naturlige afsluttende pointe i en selvbiografi er ikke fortællerens død, men det tidspunkt, hvor forfatteren kommer til rette med sig selv, og det gælder om

noget 'Barakkerne'. Der er på mange måder langt fra madeleinekager i Combray til Flensborg og kvalme, men begge steder er det sansede oplevelser af fortiden, der ligger uden for fortællernes bevidsthed, som sætter erindringerne i gang. I den forstand udfordrer 'Barakkerne' ikke alene det traditionelle syn på 'den tabte tid' i store dele af den lokalhistoriske litteratur. Den giver også anledning til at reflektere over grundvilkårene for og hvorledes, vi skriver erindringer og lokalhistorie. ■

Noter

1) Proust, Marcel: *På sporet af den tabte tid*. Bind 13. København 2014, side 39.

Litteratur

Carr, David: *Time, Narrative, and History*. Bloomington 1986.

Kirkeby, Ole Fogh: *Hvem er jeg? Om sjællens billeder*. København 2013.

Løgstrup, K.E.: *Skabelse og tilintetgørelse*. København 1978/2008.

Nietzsche, Friedrich: *Således talte Zarathustra*. Frederiksberg 2009.

Proust, Marcel: *På sporet af den tabte tid*. Bind 1-13. København 2009-2014.

Erbst, Rolf: *Barakkerne. Min danske og tyske barndom i efterkrigstidens Flensborg*. Odense 2012.

Scholes, Robert, James Phelan og Robert Kellogg: *The nature of Narrative*. Oxford 1966/2006.

Zahavi, Dan: *Self and Other. Exploring Subjectivity Empathy, and Shame*. Oxford 2014.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af H.E. Sørensen

Har det danske mindretal sejret sig ihjel? H.E. Sørensen stiller spørgsmålet efter karaktererne ved studentereksamen ved de to sydslesvigske gymnasier igen er blevet ligestillet med andre danske gymnasier. Dette, dobbeltsprogede skilte og de katolske kirker i Sønderjylland er blandt emnerne i grænselandskronikken for januar kvartal.

Grænselandskronikken er udtryk for forfatterens holdning og udtrykker ikke nødvendigvis Historisk Samfunds holdninger.

“Sejret sig ihjel ...”

DET VAKTE JUBEL i det danske mindretal, da regeringen i København langt om længe indså, at karaktererne ved studentereksamen fra de to sydslesvigske gymnasier, Duborg-Skolen og A.P. Møller Skolen, naturligvis skal ligestilles med karaktererne fra andre danske gymnasier ved optagelse på danske universiteter og andre højere læreanstalter, efter at man sidste sommer ændrede den hidtidige ordning vedrørende omregning af karakterer (Fl.A., 25/3).

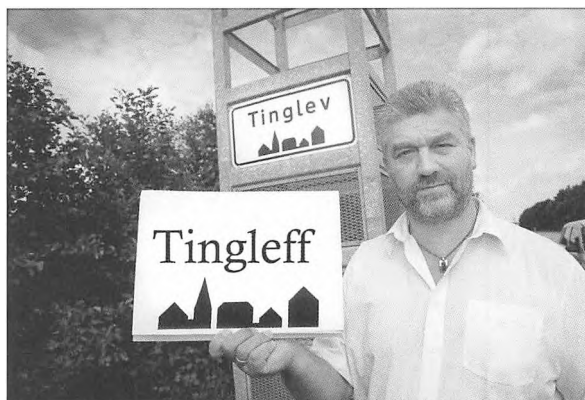
Men sagen gav også anledning til en vis ransagelse. Således skrev chefredaktør Jørgen Møllekær, at det måtte kaldes en “udfordring”, når embedsmænd i to danske ministerier sidestillede de to danske skoler med “andre tyske” gymnasier ved “uden varsel” og “med et pennestrøg” at fjerne “den særregel, der siden 1960’erne har sikret, at sydslesvigske studenter har kunnet læse videre i

København”. Det viste, fortsatte Møllekær, at “det står skidt til med helt elementært mindretals-know-how i store dele af den danske befolkning”, og at mindretallet “er uinteressant for alt for mange danskere”. Han sluttede: “Det danske mindretal har her - 60 år efter indgåelsen af København-Bonn-erklæringerne - ‘sejret sig ihjel’” (Fl.A., 25/3).

Jeg vil tillade mig at citere, hvad Møllekærs fjerne forgænger som chefredaktør, Jakob Kronika, sagde til mig i 1969: “Forstander Bøgh Andersen, Jaruplund Højskole, har en gang sagt: “I dag er det svært at være dansk i Sydslesvig, fordi det er blevet så let”. Jeg synes, der her ligger en meget dyb sandhed. Og jeg vil tilføje, at hvis vi går ned og hjem, fordi vi har det for godt, så har vi ikke fortjent det anderledes”. Det er måske værd at tænke over.

Den udfordring er ikke blevet mindre i dag end for 46 år siden. Ikke mindst for mindretallet selv. Er der mere at kæmpe for? Har mindretallet ikke opnået, hvad det ønskede? Det kræver selvransagelse. Og på den anden side: Det eneste, flertallet af danskere ved om mindretallet, er, at det koster en hulens masse penge. At ændre det billede koster en stor oplysningsindsats. Og måske mere end det.

Bonn-København gennem 60 år
Da rektor Jørgen Kühl meddelte eleverne på A.P. Møller Skolen afgørelsen i karactersagen, sagde han, at det

Forslaget om tosprogede byskilte har givet anledning til en langvarig og til tider stærkt følelsesladet diskussion. Her ses Hinrich Jürgensen fotograferet ved Tinglev byskilt i forbindelse med Bund Deutscher Nordschleswigers første initiativ for tosprogede skilte.

gode resultat sikkert også skyldtes "den positive ånd, som Bonn-København-erklæringerne lægger op til, og som bekendt fejrer 60-års jubilæum" (Fl.A., 25/3). Bonn-København- eller København-Bonn-erklæringerne, der blev underskrevet af statsminister H.C. Hansen og forbundskansler Konrad Adenauer i Bonn den 29. marts 1955, giver i stort set enslydende tekster de to mindretal ved den dansk-tyske grænse en række rettigheder og pligter, som siden har været rettesnor for forholdet mellem mindretallene og deres 'herbergsstater'. Så at sige mindretallenes 'grundlov'. Der er ingen grund til at betvivle, at netop disse spilleregler har været en hovedårsag til det afslappede og venskabelige forhold, der hersker mellem mindretals- og flertalsbefolkningerne og mellem de to mindretal og de to flertal indbyrdes.

Jubilæet blev både fejret i Berlin, hvor begge landes regeringer var repræsenteret, og ved en mere lokal begivenhed på Akademiet i Sankelmark.

Dobbelt så mange

En af bestemmelserne i København-Bonn-erklæringerne er, at man ikke

skal bevise eller begrunde sin tilknytning til et mindretal - eller som det siges populært: Mindretallet er dem, der vil være det. Derfor er det svært at sige, hvor mange der føler sig knyttet til det danske, henholdsvis tyske mindretal. Men ud fra stemmetal, antal børn i skoler, medlemmer af foreninger m.v. kan man naturligvis anslå en omtrentlig størrelse. Man har således sat det danske mindretal til ca. 50.000 personer, først og fremmest i Sydslesvig.

Men en rundspørge blandt 2.500 personer har givet et tal, som er ca. dobbelt så stort, nemlig 104.000, der fordeler sig med 42.000 i Sydslesvig, 37.000 i Holsten og 25.000 i Hamburg. Danske statsborgere er ikke medregnet. Da en del af de adspurgte oplyste, at de hverken var medlem af danske foreninger, sendte deres børn i dansk skole eller stemte på SSW, kunne man måske spørge, hvor 'danske' de egentlig er (Fl.A., 26/3). Men hvis man bor i Holsten eller Hamburg eller for så vidt på et 'afsides' sted i Sydslesvig, er det nu ikke så ligetil at sende børnene i en dansk skole. Historikeren Martin Klatt mente heller ikke, at tallene var særligt forbavsende. I Sydslesvig svarede det nogen-

lunde til det, man regnede med i forvejen, og for Holstens og Hamburgs vedkommende måtte man tage i betragtning, at mange studerede eller havde arbejde syd for Ejderen. Desuden bor ganske mange danske sydslesvigere i Danmark og i Tyskland syd for Hamburg.

Tosprogede skilte igen

Europarådet har haft en repræsentant i Sønderjylland for at undersøge mindretallets forhold og har i den forbindelse spurgt, hvorfor Danmark ikke "gør mere for at fremme tysk i det offentlige rum" (Fl.A., 17/3). Nu kan alle frit tale deres eget sprog - herunder tysk - her i landet. Der er tyske skoler, tyske gudstjenester, tyske biblioteker osv. Så spørgsmålet er reelt overflødigt. De internationale sprogpagter, man henviser til, har i første række til formål at beskytte truede sprog. Og man kan vist ikke - hvordan man end vender og drejer det - kalde tysk for et truet sprog.

Men det er naturligvis heller ikke det, det drejer sig om, men om tosprogede byskilte. Modstanden mod disse skilte er lidt hånligt blevet kaldt 'følelsesladet'. Ja, selvfølgelig er der tale om følelser, ikke mindst fra

mindretallets side, når de ønsker tysksprogede byskilte i Sønderjylland. De tjener intet praktisk eller fornuftigt formål. Det drejer sig udelukkende om følelser. Men dem skal man heller ikke se ned på. Enhver har lov til at sige "Hadersleben" eller "Tondern" - eller "Has'le" og "Tynne". Men det ændrer intet ved, at de officielle navne er Haderslev og Tønder, og derfor bruges de på landkort og skilte.

Katolske kirker i fare

Den katolske kirke i Danmark har økonomiske problemer som så mange andre. Det har resulteret i en vedtagelse om at nedlægge menigheder, der har mindre end 300 medlemmer, og afhænde deres kirker. Det vil bl.a. gå ud over kirkerne i Haderslev og Tønder. Sankt Marie Kirke i Haderslev er grundlagt i 1908 og gennemrenoveret i 1988, mens Hellig Kors Kirken i Tønder er oprettet 1966 og 2008 ombygget for to mio. kr. Hvis de nedlægges, vil medlemmerne blive underlagt kirkerne i Aabenraa og Sønderborg, som bevares (JV, 2/2). I Tønder samlede man 427 underskrifter for at bevare kirken (JV, 11/3).

Den katolske kirke i Tønder er en af de katolske kirker, som står for at blive nedlagt.

Foto: Birgitte Thomsen.

Trafik

Den tyske indførelse af vejafgift på motorveje for udlændinge vækker modstand på begge sider af grænsen, men får også positive kommentarer fra bl.a. borgmester Martin Ellermann, Harreslev, som kan se en lokal fordel, idet flere turister måske vil "vælge at tage Oksevejen eller B200 (Flensborgs omfartsvej) og så stoppe ved de forskellige grænsebutikker, som ligger langs vejen. Og måske vil den ene eller anden finde vejen ind til Harreslev centrum", siger han. Man skal for at køre på de tyske motorveje købe et 10-dages kort for 5-15 Euro eller et 2-måneders kort for 16-30 Euro, alt efter bilens størrelse. EU-regler kræver, at reglerne skal være de samme for tyskere som for udlændinge. De skal derfor også betale kørselsafgift. Men samtidig indføres en sænkning af vægtafgifterne, som i virkeligheden betyder, at tyske biler får deres vejafgift refunderet over skattebilletten (Fl.A., 28/3). Det betyder, at den reelt kun gælder for udlændinge.

Fleere jyske politikere advarer imod, at al interesse samles omkring Femernforbindelsen. Bl.a. peger Vejens borgmester Egon Fræhr på Jyllandskorridoren, en ny motorvejsforbindelse vest for den nuværende, som nødvendig på grund af øget transport mellem Jylland og Nordtyskland. Derfor bør trafikminister Magnus Heunicke også presse den tyske regering, siger han, så vejen videreføres på tysk side, og der skaffes en fremtidssikret forbindelse over Kielerkanalen til afløsning for den brøstfældige højbro ved Rendsborg (JV, 25/2). Samtidig har den tyske rigsrevision spurgt, om det er rimeligt, at den ty-

ske del af Femernprojektet stiger fra 800 mio. til 2,2 mia. Euro på grund af øgede jord- og broarbejder på Femern og i Holsten (Fl.A., 16/3). Den danske andel af tunnelbyggeriet m.v. andrager næsten 55 mia. kr. (JV, 25/2).

På Tinglev Station er der ingen elevator mellem stationsbygningen og perronerne, hvorfor handicappede ikke har adgang til togene. Folketingsmedlemmerne Eva Kjer Hansen (Venstre), Mike Legarth (Konservativ) og Henning Hyllested (Enhedslisten), alle valgt i Syd- og Sønderjylland, har i fællesskab henvendt sig til trafikministeren, som svarer, at det i forbindelse med en ny gangbro "vil være muligt at tilføje elevatorer på et senere tidspunkt" (JV, 10/2).

Museer

Femernbæltforbindelsen har fået direktør Dirk Keil fra Museum Lolland-Falster til at foreslå et samarbejde med museerne i Slesvig-Holsten og Sønderjylland, da tunnelforbindelsen vil skabe en tættere forbindelse mellem 'sydhavsøerne' og grænselandet, som han nærmest opfatter som en fælles grænseoverskridende region (No., 17/3).

Resterne af Sikringsstilling Nord, den tyske befæstningslinje tværs over Sønderjylland fra Første Verdenskrig, skal i forbindelse med en fredning grundigt registreres, ligesom adgangsforholdene skal forbedres, da den regnes for den stærkeste fæstning af sin art i verden og samtidig den bedst bevarede (No., 14/1). Efter Genforeningen frygtede det danske forsvar, at den kunne anvendes af tyskerne ved et evt. angreb ind i Danmark, og store dele blev derfor ødelagt. Men ganske meget er der endnu

Foto: Kirsten Clausen.

Brandværnsmuseet i Gram, der gennem 25 år har fortalt om landsdelens frivillige brandværn lukker. Her ses 'Den gyldne hjelm' under Barsmark Frivillige Brandværns sommerfest 2011.

Det sønderjyske Brandværnsmuseum i Gram lukkes efter 25 år. Museets effekter er overladt til brandmuseet i Kjellerup (JV, 15/1). - Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot erhverver et portræt af hertuginde Louise Augusta i karnevalsdragt (No., 8/1) og et maleri af tyskeren Johann Hermann Kretschmer fra 1864 med prins Friedrich Carl og tyske officerer foran Nybøl Kirke, mens danske soldater flygter mod øst, og civilbefolkningen søger ly i kirken (No., 17/2). - På Museum Sønderjylland - Kunstmuseet Brundlund Slot åbnes en udstilling om det bedste i sønderjysk kunst gennem tre århundreder (JV, 28/3). - Museum Sønderjylland udgiver Peter Dragsbos bog 'Arkitektur til grænsen' (No., 4/2) og Lokalhistorisk Arkiv i Haderslev Iver Henningsens breve fra 1915, 'Sanitetsoldat på østfronten' (JV, No., 28/2).

'Fjord' eller 'Förde'?

I Flensborg er der opstået strid om, hvorvidt egnen skal markedsføres over for turister med betegnelsen 'Fjord' eller 'Förde'. Selv om det skulle synes naturligt, at man i Tyskland brugte ordet 'Förde', har et marketingsråd, der er nedsat af turistorganisationerne langs fjordens sydbred, anbefalet 'Fjord' for at tiltrække skandinaviske turister. Det støttes af den tidligere formand for Industri- og Handelskammeret i Flensborg, Walter Braasch, mens en afstemning arrangeret af SH:Z (lokalaviserne) har givet stort flertal for 'Förde'. Og hertil kommer så, at geomorfologen Christian Stolz fra Flensborg Universitet udtaler, at der slet ikke findes fjorde i Danmark. Fjorde er noget, man har i Norge, for "en fjord er oversvømmede dale skabt af gletsjere. Da der ikke findes bjerge i hverken Danmark eller Nordtyskland, så er ordet fjord falsk varebetegnelse" (JV, 8/1). Nu er de fle-

Amatørteaterpioneren og medgrundlægger af Det lille Teater i Gråsten, Anna Aabenhus, Gråsten, døde den 27. januar, 95 år. Her ses hun til venstre under en forestilling.

ste danske fjorde udgravet af gletsjere i forbindelse med sidste istid, for gletsjere har den egenskab, at de kan grave såvel i grus som i fast fjeld. Og det er netop, hvad der er sket i bl.a. Østjylland fra Kiel til Limfjorden. Geomorfologi betyder læren om jordens udformning. Derfor lyder hr. Stolz's argumentation noget ejendommelig, hans fag taget i betragtning.

Døde

Rektor ved det Tyske Gymnasium i Aabenraa 1975-96 og medlem af Aabenraa Byråd 1974-81 for Slesvigsk Parti Hans Jürgen Nissen, Løjt, 81 år.

Amatørteaterpioneren og medgrundlægger af Det lille Teater i Gråsten, Anna Aabenhus, Gråsten, 95 år.

Fhv. skoleinspektør i Lysabild, foredragsholderen og debattøren Viggo Vandkær Thomsen, Lysabild, 82 år.

Grænsekøbmanden og restauratøren, 'Manden med den krøllede habit', Kay-Uwe Jensen, Flensborg, 70 år.

Medlem af Folketinget 1977-79 og af Aabenraa byråd 1974-1978 og 1990-1997 for Fremskridtspartiet, overlærer Bent Wissing, Aabenraa, 86 år.

Fremgang på alle hylder

Hvis ikke krisen er forbi, så er der noget, der tyder på, at den i hvert fald ikke kradser så meget mere som for et par år siden. Adskillige sønderjyske virksomheder melder om fremgang og gode resultater. Danfoss havde således en stigning i omsætningen på 4 pct. til 34,4 mia. kr. og en indtjening på 4,4 mia., eller 13 pct. højere end sidste år. Det skyldes især fremgang i USA og Japan, mens de øvrige markeder er ret stabile (JV, 18/3). - Trods markant nedgang på det russiske marked melder også Ecco om fremgang i både omsætning (til 9 mia. kr.) og indtjening, hvor der kan noteres et plus på 6,6 pct. i forhold til sidste år til nu 1,3 mia. kr. (JV, 19/3). - Maskinfabrikken Valmont SM i Hjordkær, der er underleverandør til vindmølle- og offshore-industrien, har i 2014 haft en omsætning på 1,53 mia. kr. og et overskud på 138 mio. kr., hvilket er næsten en fordobling i indtjening i forhold til 2013 (JV, 27/3). Fabrikken har omkring 800 medarbejdere. - Fleggaard-koncernen med i alt ti virksomheder har haft en omsætningsstigning på 322 mio. kr. til 5,7 mia. og en indtjening på 374 mio.

kr. mod 329 mio. året før. Koncernen har 1.102 ansatte (JV, 3/2). - Entreprenørvirksomheden Arkil A/S i Haderslev havde en omsætning på 3,1 mia. kr. og en forventet indtjening på 72 mio. kr. mod sidste år 54 mio. Virksomheden har 1.207 ansatte i Danmark og 582 i andre lande (JV, 26/3). - Davidsens Tømmerhandel i Vojens havde en omsætningsstigning på 38 pct. til 1,5 mia. kr., mens indtjeningen steg fra 17,4 til 29,7 mio. kr. eller 58 pct. (JV, 6/1).

Også pengeinstitutterne udviste gode regnskaber. Kreditbanken i Aabenraa, der har filialer i alle sønderjyske byer, præsterede et overskud på 27,8 mio. kr. mod 15,9 mio. året før, en stigning på 75 pct. (JV, 19/2). - Broager Sparekasse fremviste det bedste resultat siden 2006 med et overskud på 15,8 mio. kr. mod 6,5 mio. sidste år (Fl.A., 25/2). - Også Sønderjysk Forsikring med hovedsæde i Sønderborg havde et rekordår. Med en omsætning på 283 mio. kr. fik man et overskud på 39,4 mio. i modsætning til 14,4 mio. sidste år. Det er det næstbedste resultat i firmaets 150-årige le-

vetid, kun overgået af 2012 med et overskud på 54,3 mio. kr. Resultatet skyldes især lavere udbetalinger til skadesforsikringer og et godt afkast af investeringer (JV, 31/3).

Rømø

Derimod havde Rømø Havn et underskud på 1 mio. kr. mod et forventet minus på 500.000. Der er dog øget aktivitet på havnen, så man budgetterer med et overskud på 800.000 kr. til næste år (JV, 8/2). Man har netop taget en ny bedding i brug. Den har kostet 5 mio. kr. og kan tage skibe på op til 200 tons (JV, 26/1). Fiskerflåden har haft en omsætning på 20 mio. kr., hovedsageligt rejer. Kutterflåden er netop udvidet fra seks til syv fartøjer. Havnen fejrede 28. marts sit 50-års jubilæum (No., 5/3).

Et tilbud fra Kunstakademiets Arkitektskole om at udarbejde gratis forslag til en forbedring af skiltningen på Rømø som et led i de studerendes uddannelse fik en lunken modtagelse af de lokale erhvervsdrivende (JV, 18/3). Det kunne da ellers have været spændende at se, hvad de studerende

'Manden med den krøllede habit'. Grænseskøbmanden og restauratøren, Kay Uwe Jensen, Flensborg, døde den 29. januar, 70 år.

ville foreslå. Hvis man ikke ønskede at bruge deres udkast, kunne man jo altid sige nej tak.

Mere erhvervsnyt

Abena i Aabenraa udvider med en lagerhal på 11.000 kvadratmeter til 50 mio. kr. Dermed skulle firmaets behov for nybyggeri være dækket for en årrække, siger direktør Arne Terp Nielsen (JV, 10/2). - Arlas afdeling i Branderup tager et nyt produktionsanlæg til mozzarellaost i brug. Det skal årligt behandle 250 mio. kg mælk (JV, 15/3). - Måneden før havde Danish Crown sat det nedlagte kreaturslagteri i Tønder med 7.000 m² bygninger og 25.000 m² grund til salg (JV, 13/1).

Arbejdsløshedstallet for Sydjylland ligger på 4,3 pct. mod et landsgennemsnit på 4,9. For de sønderjyske kommuner er procenten: Tønder: 4,3; Sønderborg: 4,4; Haderslev: 4,7; Aabenraa: 5,1 (Fl.A., 3/3). - Direktøren for Frøs Herreds Sparekasse, Kurt Jensen, henvender sig til forbundskansler Angela Merkel med en appel om at ændre reglerne for dåsepant i de tyske grænsebutikker. Folketingsmedlemmerne Jesper Petersen (S) og Hans Chr. Schmidt (V) bakker op om initiativet (JV, 6/2). - En række syd- og sønderjyske politikere foreslår, at statslige institutioner som Energistyrelsen, Patent- og Varemærkestyrelsen samt Kulturstyrelsen med tilsammen 780 ansatte flyttes til henholdsvis Esbjerg, Kolding og Sønderborg (JV, 31/3).

DAGBOG

7. januar: Byggeriet af rådhusudvidelsen i Tønder indledes (JV).

8. januar: Sønderborg Kommune støtter Forskerpark Syd på Alsion med 6,4 mio. kr. (JV).

13. januar: En 56-årig tønderborger idømmes 13 års fængsel i Indonesien for narkotikasmugling (JV).

30. januar: Digteren Halfdan Rasmussen, der skrev sangen om 'Rapanden Rasmus fra Rinkenæs sogn', hædres med en sten ved hovedvejen gennem Rinkenæs (Fl.A.). - Brøns-Rejsby Friskole lukker til sommer på grund af svigtende elevtilgang (JV).

5. februar: Direktør Karen Frøsig, Sydbank, bliver norsk konsul i Aabenraa (JV). - Nationalpark Vadehavets nye bestyrelse med Janne Jørgensen Liburd som formand tiltræder (JV).

7. februar: Pensioneret kontreadmiral Jan Leisborch bliver slotsforvalter på Schackenborg (No.), og fhv. chefredaktør Siegfried Matlok ansættes som rådgivende konsulent (No., Fl.A.).

13. februar: Skuespilleren og forfatteren Renate Delfs bliver æresborger i Flensborg (Fl.A.).

20. februar: Valdemarsmuren på Dannevirke, som forventes at blive verdenskulturarv inden længe, trænger til en hurtig restaurering (Fl.A.).

24. februar: Region Syddanmark kræver, at historikeren Jørn Buch, Haderslev, tilbagebetaler den erstatning på 270.000 kr., som han havde fået udbetalt efter at have mistet sit ene ben ved en operationsfejl på Odense Universitetshospital, skønt sygehuset har erkendt fejlen, og pengene er brugt til bl.a. genoptræning og boligskift. Buch går forståeligt nok til retten med sagen (Fl.A.).

Foto: Lars Salomonsen, Flensborg Avis.

En ny undersøgelse fra universitetet i Hamborg anslår den danske befolkning i delstaten Slesvig-Holsten samt Hamborg til 104.000. Heraf er de 42.000 bosat i Sydslesvig, 37.000 i Holsten og 25.000 i Hamborg. Hidtil har man regnet med ca. 50.000 danskere. Foto: Årsmødeoptøget i 2014 ved Nørreport i Flensborg.

24. februar: Den 24-årige kok Lasse Starup Petersen fra Rødekro bliver 'Årets Kok' (JV).

27. februar: En 19-årig muslim i Sønderborg stod i centrum af byen med opfordringen: "Jeg er muslim. Stoler du på mig, så giv mig et kram". Adskillige fulgte opfordringen (Fl.A.).

10. marts: Filmen '9. april' har premiere i Haderslev (JV).

14. marts: Den amerikanske ambassadør Rufus Gifford besøger Tønder (JV).

17. marts: Antallet af ansøgere til sygeplejeskolen, der snart flyttes fra Sønderborg til Aabenraa, er stigende (JV).

19. marts: Kultur-, justits- og Europaminister i Slesvig-Holsten Anke Spooren donk trækker sig som formand for SSW i Harreslev efter 23 år på posten (Fl.A.).

20. marts: De finansielle forhold i forbindelse med flytningen af Gighospitalet fra Gråsten til Sønderborg synes at være på plads (JV).

21. marts: En enlig stork er landet i Rudbøl (No.).

23. marts: Det gamle rådhus i Aabenraa bliver indrettet til et 'væksthus' for erhverv, detailhandel og turisme (JV).

30. marts: Løgumkloster Kirke genindvies efter ca. et års restaurering (JV). ■

Forkortelser

Fl.A.: Flensborg Avis

JP: Jyllands-Posten

JV: JydskeVestkysten

No.: Der Nordschleswiger

Vellykket 1864-formidling

Inge Adriansen og Jens Ole Christensen: 'Anden Slesvigske Krig 1864 - Forhistorie, forløb og følger'. Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot og Tøjhusmuseet, København 2013. 44 sider, ill. Pris: 50 kr.

Trods sit beskedne omfang kommer denne bog fint i mål med at skildre hovedtræk ikke blot af selve krigens forløb, men også af dens forudsætninger og eftervirkninger.

Forhistorien er den del, der fylder mindst, men den hænger alligevel godt sammen, fordi forfatterne har koncentreret sig om at tydeliggøre afstanden - især på dansk side - mellem på den ene side de nationale ambitioner og på den anden den militære og storpolitiske virkelighed.

I beskrivelsen af krigens forløb kunne jeg godt have ønsket mig at få bare lidt mere at vide om de tyske styrkers besættelse af det meste af den jyske halvø. Dette skal dog ikke underkende det kloge i, at det er hovedlinjen i krigshandlingerne, som bliver trukket tydeligt op: Den populære, men nødvendige rømning af Danevirke, belejringen, bombardementerne og stormen den 18. april på Dybbølskansen og slutningen i form af preussernes overgang til Als. Det bliver også klart, at forsøget på at finde en løsning ved fredskonferencen i London fra den 20. april til den 20. juni brød sammen, fordi den danske ledelse hverken ville eller turde gå ind på nogle af de forslag, der blev fremsat om en deling af hertugdømmet Slesvig.

Fremstillingen af krigens følger fylder lige så meget som selve dens forløb og det med god grund. For eftervirkningerne var mangeartede, og her bliver de anskuet ud fra mange vinkler: Hvordan er krigen blevet behandlet af billedkunstnere og digtere? Hvordan er den blevet erindret med brug af mindesmærker og mindedage med dertil hørende højtideligheder? Hvilke mytedannelser har den givet anledning til? Og måske det mest betydningsfulde: Hvilke ændringer medførte det, at det danske monarki mistede ca. 40% af både sit areal og sin befolkning?

Udenrigspolitisk var Danmark definitivt reduceret til en småstat, og indadtil kom der store ændringer i bl.a. erhvervs-

liv, økonomi og samfærdsel - herunder samhandelen med udlandet - og i det politiske liv, hvor konservative kræfter i flere årtier førte det store ord. Samtidig fik både højskolebevægelsen og dannelsen af foreninger med alle mulige formål et kraftigt opsving - former for folkelig aktivitet, som vi opfatter som typisk danske. Mange af de træk, der ofte nævnes som karakteristiske for det danske samfund, dukkede op eller tog ekstra fart efter nederlaget i 1864.

Bogen er skrevet i et lettilgængeligt sprog, og der nævnes intet sted nogen speciel målgruppe, som den henvender sig til. Forfatterne giver heller ikke nogen 'brugsanvisning' på, hvordan læserne forventes at benytte den, men nøjes nøgternt med at håbe, at de kan "... vække lysten til at læse mere ... og til at drage ud på både museer og slagmarker". Den må altså være skrevet for det, man engang kaldte 'den alment interesserede læser'. Personligt vil jeg dog godt føje til, at jeg finder den særlig velegnet for folk, der er blevet rundtossede af den tur i mediekarusellen, som begivenhederne i 1864 har fået i 150-året. For dem kan bogen fungere som en god begyndelse til at få fast grund under fødderne.

Anker Thygesen

Et pottemageri i Husum

Frauke Witte: 'Bemalte Teller im Garten - Eine Töpferei der Renaissance in Husum'. Husum Verlag 2014. 144 sider, ill. Pris: 17,95 Euro - ca. 135 kr.

Frauke Witte analyserer i sin diplomafhandling det bordlertøj fra renæssancen, som ejeren af ejendommen Süderstraße 11 i Husum, Klaus Ehlers, i begyndelsen af 1990'erne gravede frem, når han arbejdede i sin have bag huset. Mange af skårene kunne han forsigtigt samle til hele eller næsten hele fade og skåle. I 1995 overdrog Klaus Ehlers sine bemærkelsesværdige fund til Nordsee Museum i Husum, der frigav en bearbejdning af fundene til en videnskabelig diplomafhandling. Professionelle udgravninger af haven bag Süderstraße 11 blev iværksat gennem en række gravekampagner mel-

lem 1996 og 1999, og det er en analyse af fundene fra udgravningerne og de tidligere løsfund, der er det arkæologiske materiale for Frauke Wittes afhandling.

Gennem udgravningerne i de fire år, kampagnerne stod på, blev ca. 70% af den ikke bebyggede del af grunden bag ejendommen undersøgt. Det viste sig, at der i første halvdel af 1600-tallet har ligget et pottemageri her, hvis ejere dels har gravet fejlbrændt lertøj ned, dels lertøj med skår eller med glasurer, der ikke var lykkedes helt (ingen af de fundne genstande og skår bar spor af slid). Den overvældende mængde af fund (ca. 1500 kg fundmateriale af ler) danner sammen med ejerens første løsfund det fine forskningsmateriale, der er analyseret på fornemste vis af Frauke Witte.

I en gennemgang af skriftlige kilder fra Husum påviser Frauke Witte, at der mellem 1581 og 1655 har boet 15 pottemagere i Husum. Disse 15 pottemagere har selv sagt ikke produceret samtidig. På adressen Süderstraße 11 har der mellem 1613 og 1655 været et pottemageri, hvilket passer fint med, at flere af de udgravede fade og skåle har årstallet 1629 påmalet som en del af fadenes dekoration. En del af pottemagerne i Süderstraße har været beslægtet med hinanden.

Pottemagerne i Süderstraße 11 har produceret både ovnkakler og bordlertøj, og det er især inden for den sidstnævnte genstandsgruppe, at interessen samler sig. Fundene af lertøj består alle af genstande af rødler, der efter tørring er blevet dekoreret med hornmaleri i grønt, hvidt og gulligt og derefter glaseret med blyglasur, der ved brænding bliver gennemsigtig. Tidligere har man antaget, at horndekoreret bordlertøj med blyglasur fra 1600-tallets første halvdel fundet i landsdelen var fremstillet i Weser og Werra, men fundet af et 1600-tals pottemageri i Husum viser, at en del af det lertøj, der er fundet mellem Ejderen og Kongeåen har været fremstillet i Husum. Frauke Witte har med sine undersøgelser af lertøjet fra Husum vist, at selvom dekorationernes art og malemåde er almindelig for bevarede skår af 1600-tallets lertøj, adskiller lertøjet fra Husum sig fra de øvrige tyske værksteders på en ganske særlig måde.

Pottemageriet i Süderstraße har nemlig, for at spare på den dyrere importerede hvide pibeler, der normalt anvendtes som underlag under grønt til horndekorationer på lertøj, erstattet den med en gullig lertype, som pottemagerne kunne finde lokalt uden udgifter. Derved er de gullige dekorationer og den særlige grønne farve på fade og skåle fra Husum fremkommet. Man kan således sige, at pottemagerne i Husum derved har sat helt deres egen 'signatur' på lertøjet.

For at fastslå, om skår fra lertøj fra f.eks. voldgraven på Trøjborg og fra udgravningerne af Grøngård øst for Tønder stammer fra pottemageriet i Süderstraße i Husum, er der blevet foretaget målinger af skårenes magnetiske modtagelighed sammen med en termoluminens analyse på skår fundet i voldgraven ved Trøjborg og fade og skåle fra Süderstraße i Husum. Frauke Witte har gennem disse målinger kunnet bevise, at skårene fra Trøjborg stammer fra Husum, men at skårene fra Grøngård ikke kommer derfra. Det sidste resultat er ganske logisk, idet Grøngård formodentlig ikke var beboet efter hertug Hans den Ældres død i 1580.

Hvor langt Husumværkstedets handelsradius strakte sig er ikke ganske afklaret, ej heller om forvalteren på Trøjborg købte sine Husumfade på markedet i Tønder, eller om en pottekræmmer fra Husum med regelmæssige tidsintervaller besøgte Trøjborg og solgte det pottetøj, som man manglede. I hvert fald tyder fundene af skår på Trøjborg, der stammer fra Husum, på, at handelsruten bl.a. har fulgt den vestlige oksevej fra Ditmarsken og op til i hvert fald Ribe. Frauke Witte nævner, at både 30-årskrigen fra 1618 til 1648 og den meget ødelæggende stormflod på hele den slesvigske vestkyst i 1634 har været meget ødelæggende for handelen i området og altså også for pottemageriet i Süderstraße i Husum.

I Hertugdømmet Slesvig er der foreløbig ikke fundet andre 1600-tals pottemagerier end det i Süderstraße i Husum og et lignende værksted, der er blevet udgravet i Töpferstraße i Flensborg, og hvis virke strakte sig fra omkring 1560 til

Museum Sønderjylland går til filmen

Af Kim Furdal

MUSEUM SØNDERJYLLAND har gennem de senere år arbejdet for at gøre sine store samlinger af billeder tilgængelige for offentligheden. På nuværende tidspunkt ligger der ca. 35.000 billeder på databasen Sønderjyske billeder, som alle interesserede i Sønderjyllands historie kan søge i. Med ca. 1,5 millioner billeder er der dog et stykke vej, inden arbejdet er færdigt.

Men museet har også andet guld, som fortjener at blive gjort tilgængelig på nettet. Blandt dette er der godt 200 film optaget fra 1920 og frem til i dag. Den ældste optagelse stammer fra Afstemningen og Genforeningen i 1920 med bl.a. klip fra de tilrejsendes ankomst til Aabenraa, tyske moddemonstrationer på Aabenraa Havn, festen på Dybbøl 11. juli 1920 og Christian X's indtog i Haderslev, Aabenraa og Sønderborg.

Der er flere optagelser fra besættelsen og befrielsen i Aabenraa maj 1945, afsløringen af mindesmærket for H.P. Hanssen i 1947 og indvielsen af Rømdæmningen i 1948. Fra Aabenraa, og meget aktuelt i disse år med klimaforandringerne, er der en film fra oversvømmelsen i 1941. Filmene dækker såvel store begivenheder som de mange små tildragelser i hverdagen som f.eks. losning af tømmer på Aabenraa Havn, bygning af Cimbras lagerhaller ved Reberbanen i Aabenraa, samt produktion af mørtel. Blandt de nyere optagelser finder man film om Der Nordschleswiger, Cathrinesminde Teglværk og vandkvalitet i Flensborg Fjord.

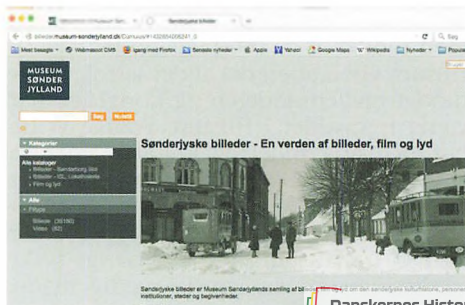
På hver deres vis giver filmene et

umiddelbart og nærværende indblik i den sønderjyske historie og livet i Sønderjylland.

Nu er Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie i gang med at digitalisere museets film og gøre dem tilgængelige på nettet. Der er tale om et større og langvarigt projekt, der foruden formidling af filmene også skal sikre en bevaring på længere sigt, når man ikke længere kan få maskiner til afspilning af bl.a. VHS-bånd og 8 mm film.

Der er foreløbig lagt 80 film ud på Sønderjyske billeder. I en tid, hvor de digitale medier spiller en stadig større rolle, er det museets håb, at de mange film vil skærpe og styrke interessen for den sønderjyske historie. Samtidig er der tale om tilbud, som vil kunne anvendes i skoleundervisningen, hvor den nye skolereform med 'den åbne skole' lægger vægt på undervisning, som tager afsæt i lokalsamfundet. Desværre vil mange film ikke kunne gøres tilgængelige som følge af ophavsretsmæssige forhold.

Sønderjyske billeder kan findes på Museum Sønderjyllands hjemmeside www.museum-sonderjylland.dk Linket til billedsamlingen findes i venstre side på forsiden.

27. jun. - 18. okt. Arkæologi Haderslev
'Broderede mesterværker' - Kulturhistorisk udstilling med broderede billeder fra de sidste 125 år.

Fra 15. mar. Kulturhistorie Aabenraa
'Ude godt, hjemme bedst - det globaliserede kaptajns-hjem' - Ny permanent udstilling.
21. jun. - 20. sep. 'De tre makreller spræller på søfartsmuseet'.

1. apr. - 31. okt. Oldemorstoft, Bov
'Malkemaskinens udvikling - fra de vilde forsøg til de kendte modeller'.

28. mar. - 13. sep. Kunstmuseet Brundlund Slot
'Nolde, Clausen og Eckersberg - alt du skal vide om sønderjysk kunst'.

26. jun. - 3. jan. 2016 Sønderborg Slot
'Breaking News' - Pressebilleder fra 1864.

30. maj - 24. apr. 2016 Kulturhistorie Tønder
'Guld i Tønder - Tønders guldsmede i det 20. og 21. århundrede'.

30. mar. - 23. dec. Drøhses Hus, Tønder
'Ro, afstresning og fordybelse' - Håndarbejde som terapi.
30. mar. - 23. dec. 'Hvad æsken gemte ...' - Københavnerfruen Ella Lofts (1885-1978) kniplingssamling.

9. maj - 18. okt. Kunstmuseet i Tønder
'Surrealisme og surrealitet' - Fællestitel for tre udstillinger: Egoid, Teater og Enigma.

Bliv løbende opdateret på

fortsat fra side 163

1620. Imidlertid kan byerne i hele det slesvigske område gemme på flere endnu ikke opdagede pottemagerværksteder, hvilket kun fremtiden muligt vil afsløre.

Frauke Witte har med sin bog om det interessante pottemageri i Süderstraße i Husum på forbillig vis anvendt et arkæologisk materiale i usædvanlig stor mængde til sammen med skriftlige kilder at kaste lys over en produktionsgren fra begyndelsen af 1600-tallet, som man tidligere ikke har vidst fandtes, og hvis produkter var helt på højde med de lertøjsvarer, som blev importeret til landsdelen fra bl.a. Weserområdet i Tyskland.

Bogens opbygning er logisk og klar, Frauke Witte argumenter sagligt og nøgternt samtidig med, at man fornemmer hendes dybe kærlighed til fundmaterialet. Hendes inddragelse af de skriftlige kilder underbygger det arkæologiske materiale på en overbevisende måde, og man får som læser et levende indtryk af både produktion, værkstedsdrift, genstande og handel. Frauke Witte formår i sin bog at henvende sig til en bred skare af kulturhistorisk og kunsthåndværksmæssigt interesserede, og man kan samtidig glæde sig over fotografierne i bogen af de mange smukke enkeltgenstande. Hendes bog kan ganske enkelt virkelig anbefales.

Inger Lauridsen

Men sko må jeg ha'

Linda Lassen: *'Men sko må jeg ha'*. Forlaget Hovedland, Gjern 2014. 443 sider. Pris: 275 kr.

En murstensroman, der på én gang kan læses som en indfølt beretning om vandre lærerinden Henriette Gubis liv og virke og en sammentrængt gennemgang af Sønderjyllands historie i tiden efter 1864.

Henriette Gubi blev født 1856 i en børnerig småkårsfamilie i Neder Jerstal. Et landbosamfund med store sociale skel, stadig kamp for det daglige udkomme, sygdomme med 'tæring' som den mest frygtede samt høj børnedødelighed. Ikke mindst takket være moderens indsats var Henriettes barndomshjem imidlertid en

lykkelig oase. Der blev fortalt historier fra Bibelen og Danmarkshistorien, sunget salmer og sange - naturligvis på dansk. Henriette havde selv et svageligt helbred, mistede tidligt sit ene øje, men takket være gode sønderjyders mellemkomst blev den kvikke unge pige sendt først på Ryslinge Højskole, siden på N. Zahles seminarium i København. Hendes drøm om at få eget hjem med mand og børn gik aldrig i opfyldelse. I stedet kom hun som vandel lærerinde i både Øst- og Vestslesvig til at øve stor indflydelse på andre familiers børn. I ledige stunder glædede hun sig ved at skrive små vers, der fandt optagelse i aviser og tidsskrifter.

Beretningen om Henriettes liv er vævet tæt sammen med Sønderjyllands historie i perioden 1864-1894, det år, hvor Henriette døde af tyfus. Læseren præsenteres undervejs for rigtig mange sønderjyske førere, ligesom problematikken, protestpolitik kontra pragmatisk samarbejdsvilje, trækkes glimrende op. Omkostningerne ved den førte politik belyses specielt gennem parallelhistorien om den unge optant Knud, der for at hjælpe sin 1864-skadede far må leve illegalt i 20 år på forældrenes gård i Sundeved.

Linda Lassen har lagt et stort forarbejde i bogen. Det vidner den omfattende litteraturliste om. Hendes arbejde med at skabe et detaljerigt tidsbillede er prisværdigt, men kan dog indimellem få historien til at virke lidt omstændelig. Sikkert med afsæt i Henriette Gubis bevarede breve og dagbogsoptegnelser er bogen delvis præget af en gammeldags sprogtone.

For mit eget vedkommende husker jeg historiske begivenheder særlig godt, når disse kædes sammen med personlige beretninger. Her præsenteres læseren for en vigtig periode i Sønderjyllands historie, til at begynde med præget af forventningen om en snarlig genforening med Danmark, men med tiden af en gryende forståelse for, at der måtte tages nye midler i brug i kampen. Samtidig kan bogen slet og ret læses som en rørende beretning om en kvinde, der langt hen ad vejen formåede at overvinde sociale hindringer opstillet af køn, stand og nationalt tilhørsforhold og skabe sig en meningsfyldt tilværelse.

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligeværd gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte din lokale formand/kontaktperson:

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7
Blans
6400 Sønderborg

Jens Andresen
Tingvej 2
6535 Branderup

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Da kvinder fik valgret i Sønderjylland

Af Kim Furdal

NÅR VI I ÅR KAN FEJRE 100-året for kvindernes valgret til den danske rigsdag, så stopper festen ved Sønderjylland. Her måtte kvinderne vente med at stemme til efter Tysklands sammenbrud i oktober 1918.

Allerede i 1848 lød de første røster i Tyskland om stemmeret til kvinder, og i anden halvdel af 1800-tallet blev der stiftet en række kvindeorganisationer i kejserriget, opdelt efter det politiske spekter i Tyskland og med lige så skarpe skel mellem venstre og højre. Som det første parti i Tyskland krævede SPD i 1891 almindelig valgret også for kvinder, og i 1903 besluttede partiet, at valgret til kvinder skulle indgå i partiets valgkamp.

I Nordslesvig blev Den Nordslesvigske Kvindeforening oprettet i 1907 med det formål at støtte ubemidlede sønderjyske unges ophold på efter- og højskoler og hjælpe børn med tuberkulose til et sanatorie- eller hospitalsophold i Danmark. Hovedmålet for de danske kvinder og foreningen var først og fremmest det nationale spørgsmål, og foreningen samarbejdede ikke med de tyske kvindeorganisationer.

Med Tysklands sammenbrud i oktober 1918 kom de kræfter til magten, som havde været udelukket, og allerede den 12. november 1918 blev der udstedt en lov om valg til en tysk nationalforsamling. Med loven fik alle over 20 år stemme- og valgret til Nationalforsamlingen, hvor grænsen var 25 år til det danske folketing. Valget fandt sted den 19. januar 1919 i hele det tyske rige, og valget blev dermed det første, hvor de sønderjyske kvinder havde stemme- og valgret. Valget fik dog ingen betyd-

ning for Nordslesvig. Vælgerforeningen for Nordslesvig frarådede de danske vælgere at deltage i valgene til den tyske nationalforsamling og landdagen, så det var nok overvejende tyske kvinder i Nordslesvig, som benyttede sig af den nye stemmeret. Folketings- og Landstingsvalget den 21. september 1920 blev dermed det første, hvor de sønderjyske kvinder - og mænd - kunne stemme til den danske rigsdag.

1919 blev det store valgår. Den 24. januar 1919 fik de tyske statsborgere, kvinder som mænd, der var fyldt 20 år og i besiddelse af deres borgerlige rettigheder stemme- og valgret til de kommunale råd uanset deres skattepligtige indkomst. Samtidig blev de bestående kommunale råd opløst og nyvalg udskrevet til den 2. marts 1919. Med valgloven og valget fik kvinderne i Nordslesvig også på det kommunale område en valgret, der var mere omfattende end den danske, hvor kvinderne først kunne stemme og vælges, når de var fyldt 25 år. Vælgerforeningen bakkede op omkring valget, så man sikrede maksimal dansk indflydelse i det store genforeningsarbejde lokalt i kommunerne.

Det gav lidt problemer, da man skulle forberede den danske kommunallovgivning, hvor Paul Chr. v. Stemmann i Indenrigsministeriet ønskede et hurtigt nyvalg til kommunerne i Sønderjylland med henvisning til, at personer mellem 20 og 25 år havde en indflydelse, som de ikke havde efter den danske valglov. Indvendingen blev afvist af H.P. Hansen og kontorchef Martin Hammerich, der mente, at man ikke skulle trætte den sønderjyske befolkning med unødige valg. ■